

**Национална стратегија на
Република Северна Македонија
за соработка со дијаспората
2019-2023 година**

Влада на Република Северна Македонија
Министер задолжен за дијаспора

**Национална стратегија на Република Северна
Македонија за соработка со дијаспората
2019-2023 година**

Скопје, март 2019 година

Вовед	7
Прв дел - Национална стратегија за соработка со дијаспората – постојни состојби, предизвици, насоки на делување	9
I Основи на Стратегијата	10
1. Клучни начела и принципи на Стратегијата	10
2. Основни насоки на делување и претпоставки за воспоставување успешна соработка со дијаспората	12
3. Визија, мисија, општа и стратешки цели на Националната стратегија за соработка со дијаспората	13
II Релевантни аспекти за дијаспората на Република Северна Македонија	16
1. Регулаторна рамка и институционални претпоставки	16
1.1. Постојна институционална рамка	16
1.2. Досегашни политики – документи поврзани со дијаспората	16
2. Промени во обемот и структурата на емиграцијата од Република Северна Македонија	17
3. Постојни организации на дијаспората и нивни активности	21
4. Градење доверба со дијаспората	22
III Четири столба на Стратегијата	25
Прв столб – политичко-правни и конзуларни прашања	25
1. Регулаторна рамка и институционални политики поврзани со дијаспората	25
2. Политичка вклученост на дијаспората	27
3. Граѓански и социјални права на дијаспората	29
Втор столб – дијаспората и економскиот развој	33
1. Дознаки од дијаспората	33
2. Социјален капитал – трансфер на знаења и технологија преку ангажирање на претставници на дијаспората	36
3. Трговијата и дијаспората	38
4. Влијанието на дијаспората врз инвестициите и пазарот на капитал	39
5. Дијаспора туризам	42
6. Филантропски придонеси на дијаспората	44
Трет столб – образование, наука и млади	46
1. Соработка во областа на образованието	46
2. Воспоставување соработка со научната дијаспора	53
3. Соработка на младите од земјата и дијаспората	55
Четврт столб – културни врски, културен идентитет и културно наследство	58
1. Промоција на културата и зачувување на културниот идентитет	64

2. Вмрежување и партнерство на културни активности и културна промоција со дијаспората	66
3. Негување на македонскиот јазик и јазиците на заедниците кои живеат во РСМ, како културно наследство и соработка во библиотечната дејност	68
IV Цели и имплементација на националната стратегија за соработка со дијаспората	68
1. Ограничувања на имплементацијата на Стратегијата	69
2. Стратешки цели, исходи и специфични цели	73
3. Механизми за спроведување на Стратегијата	73
3.1. Координација од страна на Владата	73
3.2. Координација и интеракција на Стратегијата со другите секторски политики и стратешки документи	73
3.3. Рамка за следење и оценување на Стратегијата	73
Користена литература	84

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

ДКП	Дипломатско-конзуларни претставништва
МНП	Министерство за надворешни работи
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МЗ	Министерство за здравство
ПИОСМ	Фонд на пензиското и инвалидското осигурување на Северна Македонија
ФЗО	Фонд за здравствено осигурување
АВРСМ	Агенција за вработување на Република Северна Македонија
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
САД	Соединети Американски Држави
МИПС	Македонски интербанкарски платен систем
НБРСМ	Народна банка на Република Северна Македонија
УСАИД	Американска развојна агенција
УНЕСКО	Организација за образование, наука и култура на Обединетите нации
МОН	Министерство за образование и наука
КИЦ	Културно-информативни центри
РСМ	Република Северна Македонија
ЕУ	Европска унија
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
СБ	Светска банка
БРО	Биро за развој на образованието
ММФ	Меѓународен монетарен фонд
МРТ	Македонска радио-телевизија

ВОВЕД

Во услови кога дијаспората од Република Северна Македонија бележи континуиран пораст, особено во делот на емиграцијата во странство, потребата за воспоставување на соработка со дијаспората е од исклучително значење. Оваа активност на државата е уште повеќе потенцирана поради големата промена на структурата на миграцискиот контингент и неговите растечки развојни потенцијали за земјата.

Еден од главните приоритети на Владата на Република Северна Македонија за 2019 година е усвојување на Национална стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората за периодот 2019-2023 година. По усвојувањето на Информацијата за потребата од донесување на Национална стратегија за соработка со дијаспората и предлог-заклучоците од страна на Владата на Република Северна Македонија, министерот задолжен за дијаспора донесе Решение за формирање на Работна група за изработка на Стратегијата.

Донесувањето на Стратегијата има за цел:

мапирање на дијаспората; систематско утврдување на приоритетите на дијаспората; обезбедување на механизам на соработка кој ќе биде од заемна корист за државата и дијаспората; утврдување на правата и обврските во политички контекст на дијаспората; продлабочување на културната соработка помеѓу Република Северна Македонија и дијаспората; воспоставување на бизнис соработка помеѓу Република Северна Македонија и дијаспората; воспоставување на соработка во поглед на образовни мерки и младински политики помеѓу Република Северна Македонија и дијаспората¹.

Бројноста и комплексноста на подрачјата кои се опфатени со оваа Стратегија имплицираат потреба од инволвирање на повеќе институции, чии одговорности и надлежности би требало да бидат јасно утврдени, а нивните активности максимално хармонизирани и координирани. Детерминираноста на ваквиот пристап ја потврдува и составот на Работната група за изработка на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Неа ја сочинуваа претставници (членови и заменици-членови) од надлежни институции во оваа област, односно членови од министерства, државни институции, невладини организации, универзитетски професори, независни консултанти и претставници од културни институции во земјата. Од посебно значење е застапеноста на претставниците од организации на дијаспората во Работната група, кои директно и индиректно учествуваа во конципирањето на структурата и содржината на Стратегијата. Секоја од овие институции/организации има свои надлежности поврзани со дијаспората, но и споделени надлежности во некоја од другите области кои се предмет на опсервација во овој стратешки документ.

Содржината на Националната стратегија за соработка со дијаспората е конципирана преку широка дебата на претставниците на споменатите институции и организации во Работната група. Освен тоа, преку Агенцијата за иселеништво нацрт-содржината на Националната стратегија беше испратена и до сите организации во дијаспората².

¹ Информација за потребата од изготвување Национална стратегија за соработка со дијаспората (2018-2023), министер без ресор задолжен за дијаспора, Република Северна Македонија, Скопје, јули 2017, стр. 5.

² До сите организации од дијаспората за кои Агенцијата за иселеништво на Република Северна Македонија има сознанија дека се активни

Дел од нив ги изнесоа своите ставови и дадоа конструктивни предлози.

Документот се состои од два дела. Првиот дел се однесува на постојните состојби, предизвиците и насоките на делување на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Неговата содржина е систематизирана во четири поглавја. Во првото поглавје се идентификувани опсегот, начелата и принципите, насоките на делување, визијата, мисијата, општата и стратешките цели на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Предмет на опсервација во втората глава се регулаторната рамка и институционалните претпоставки, особеностите на дијаспората од Република Северна Македонија (промените во обемот и структурните белези на емиграцијата во странство), потоа постојната организираност на дијаспората и нејзините активности, како и градење на довербата со дијаспората.

Во третата глава опсежно се претставени промените, постојните состојби и предизвиците во рамките на четирите столба на Националната стратегија за соработката со дијаспората: првиот столб – политичко-правни и конзуларни прашања; вториот столб - дијаспората и економскиот развој; третиот столб - образование, наука и млади; четвртиот столб - културни врски, културен идентитет и културно наследство. Во четвртата глава се утврдени клучните предизвици и ограничувања на имплементацијата на Стратегијата, специфичните цели и нивните исходи, како и механизмите за спроведување на истата.

Во вториот дел е претставен Акциски план на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората за периодот 2019-2023 година. Согласно определбата за конципирање на сеопфатна и конзистентна стратегија во однос на сите релевантни аспекти на четирите столба, идентификувани се повеќе специфични цели, кои се однесуваат на конципирање на политиките во повеќе области, измени и дополнувања на регулативата, зајакнување на административните и техничките капацитети на институциите и продлабочување на соработката на надлежните институции со организациите во дијаспората. За секоја специфична цел се идентификувани исходи, односно очекувани резултати, утврдени се мерки и активности, индикатори за мерење на успехот (прогресот), надлежни институции, временска рамка за нивна имплементација и финансиски импликации.

Со оглед на релативно долгиот временски интервал на кој се однесува Акцискиот план не може прецизно да се утврдат фискалните импликации. Затоа, во документот се наведени само надлежни институции од аспект на финансиските импликации, а истите би требало да се определуваат дополнително. Акцискиот план е документ чија реализација континуирано ќе се следи и ќе се оценуваат ефектите од преземените мерки и активности. Освен тоа, тој останува отворен за дополнувања и промени на активностите поради новонастанати околности, а со цел доследна реализација на целите на Стратегијата.

ПРВ ДЕЛ

Национална стратегија за соработка со дијаспората- постојни состојби, предизвици, насоки на делување

I ОСНОВИ НА СТРАТЕГИЈАТА

Опсегот на Националната стратегија за соработка со дијаспората и подрачјата на делување се темелат на Уставот и законите на Република Северна Македонија.

1. Клучни начела и принципи на Стратегијата

Воспоставувањето на соработка со дијаспората е комплексен и долгорочен процес со оглед на нејзините особености и досегашните мошне скромни активности во оваа област. Оттаму, Владата на Република Северна Македонија се залага за дизајнирање на сеопфатна, интегрирана и конзистентна Национална стратегија за воспоставување и постојано проширување на оваа соработка. При конципирањето на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората, се почитуваат **основните начела** и препораки на меѓународните организации, посебно на Меѓународната организација за миграциите³, кои имаат универзално значење, како и позитивните искуства на другите земји, за воспоставување на ефективна соработка и за управување со процесот. Тоа се:

- Имплементација на интегрирана и сеопфатна стратегија, конципирана врз база на релевантни сознанија и докази, со учество на сите надлежни владини институции и организации од дијаспората, потоа ангажирање на релевантни партнери на национално, регионално и меѓународно ниво (владини агенции, научни институции, локална самоуправа, меѓународни организации, невладини организации, здруженија и др.), како и во тесна соработка со сите заинтересирани поединци во земјата и во странство;
- Почитување на особеностите на дијаспората, посебно на промените во обемот и структурните белези на миграцискиот контингент, како и на неопходноста од примена на соодветни (прилагодени) пристапи при воспоставувањето и проширувањето на соработката;
- Адресирање на потребите и идентификување на приоритетите за воспоставување соработка со дијаспората, согласно постојните состојби и заемниот интерес на земјата и на дијаспората, во областа на: политичко-правните и конзуларните прашања; економскиот развој; образованието, науката и младите; зачувувањето на културниот идентитет;
- Координираност на политиките на соработка со дијаспората во различни области со секторските политики и другите стратешки документи на Република Северна Македонија;
- Креирање на адаптабилни политики за сите релевантни аспекти на соработката со дијаспората, кои ќе може да одговорат на евентуалните промени и предизвици на среден рок;
- Почитување на меѓународните стандарди, човековите права и заштита. Тоа се однесува на почитување и заштита на човековите права на претставниците на дијаспората согласно меѓународното право, како и примена на меѓународните стандарди во делот на родовата еднаквост и сузбивањето на дискриминацијата по етничка, верска и друга основа;
- Примена на еднаков третман и координиран пристап за олеснување на процесот на

³International Organization for Migration, "Framework for Migration Governance" (<https://www.iom.int/>, Пристапено на 25.02.2018 год.)

соработка на Република Северна Македонија и на дијаспората, на национално и на локално ниво.

Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората ги обединува сите релевантни аспекти на политиките во однос на: политичко-правните и конзуларните прашања, дијаспората и економскиот развој, соработката во делот на образованието, науката и младите, како и воспоставувањето на културни врски и зачувување на културниот идентитет и културното наследство на дијаспората. Поради комплексноста на споменатите подрачја истата има елементи на хоризонтална политика, што имплицира нејзина координација и интеракција со секторските политики и другите стратешки документи на земјата во делот на дијаспората. Ваквиот пристап претпоставува вклученост и поддршка на сите релевантни институции во земјата, организациите од дијаспората, претставниците на меѓународните организации и на невладиниот сектор. Со оглед на значењето на инструментите за воспоставување и ефикасно управување на соработката во споменатите области, во Стратегијата посебно внимание се посветува на идентификувањето на основните принципи и создавањето на неопходните претпоставки за нејзина успешна реализација.

Стратегијата се темели на следните **основни принципи**:

- **Почитување на заемниот интерес на дијаспората и на државата** - темелен принцип кој треба да се базира на партнерство и континуирано градење на довербата помеѓу дијаспората и државните институции;
- **Конзистентност** - усогласеност на утврдените политики во рамки на четирите столба на соработката со дијаспората, меѓу себе и со националната политика на Република Северна Македонија кон дијаспората во поширока смисла;
- **Компатибилност** - усогласеност на Националната стратегија за соработка со дијаспората со економската, социјалната, демографската и културолошката политика на земјата. Тоа претпоставува проверка на усогласеноста на целите на споменатите политики, ефикасноста на усвоените мерки и континуирано прилагодување на промените во особеностите на дијаспората;
- **Транспарентност** - при спроведувањето на одделните политики и севкупната политика за воспоставување соработка со дијаспората во однос на административните процедури и трошењето на финансиските средства, со цел да се осигура доверба и поддршка на дијаспората и на јавноста во земјата;
- **Одржливост** - во смисла на дизајнирање, подготовка и следење на имплементацијата на мерките и активностите на Националната стратегија за соработка со дијаспората, која не треба да зависи од промените во организациските структури;
- **Отчетност** - на сите институции и организации надлежни за имплементација на мерките и активностите утврдени во Акцискиот план на Националната стратегија.

2. Основни насоки на делување и претпоставки за воспоставување успешна соработка со дијаспората

Стратегијата има за цел креирање на сеопфатен и конзистентен пристап за воспоставување и ефикасно управување на соработката со дијаспората, како и создавање на неопходните претпоставки за нејзина реализација. Политиките, акциските и оперативните планови во четирите столба на Стратегијата се однесуваат на повеќе специфични подрачја и/или одделни нивни аспекти. Нивното конципирање треба да овозможи стратешката и специфичните цели на секој столб да кореспондираат и да бидат конзистентни со општата цел за воспоставување соработка со дијаспората во поширока смисла, како и со другите релевантни политики на Република Северна Македонија. Со оглед на особеностите на различните сегменти на дијаспората, како и комплексноста на процесот за воспоставување на поширока соработка со неа, при креирањето на Стратегијата, Република Северна Македонија е посветена на создавањето на единствен пристап во оваа област и на заложбата за:

- Ефикасно и транспарентно управување со процесот на соработка со дијаспората согласно приоритетите на националниот развој, посебно демографскиот, социо-економскиот и културниот развој на земјата;
- Почитување на интересите и потребите на дијаспората, заштита на нејзините права согласно националното и меѓународното законодавство и склучените договори со земјите на престој;
- Јасни и ефективни процедури насочени кон реализација на заемниот интерес на државата и дијаспората, како и за континуирано градење на меѓусебната доверба.

Основни насоки на делување на Националната стратегија за соработка со дијаспората:

- Создавање услови за реална политичка вклученост на дијаспората и остварување на нејзините граѓански и социјални права;
- Воспоставување на соработка со дијаспората како дел од севкупниот економски и социјален развој на земјата, базирана на заемен интерес и економски бенефит;
- Зголемени активности во областа на образованието и соработката со младите, како претпоставка за зачувување на нивниот културен идентитет;
- Идентификување на можности за соработка на научната дијаспора и научните институции во земјата, во функција на унапредување на развојот на земјата;
- Двонасочни активности во областа на културата и поголема претставеност на културното наследство на дијаспората;
- Унапредување на националното законодавство и процедурите од значење за соработката со дијаспората;
- Постојано прилагодување на соработката со промените и актуелните состојби во земјата и во дијаспората;
- Воспоставување механизми за имплементација на Стратегијата.

За успешна имплементација на Стратегијата неопходно е исполнување на следните

основни претпоставки:

- Создавање на правни и институционални претпоставки за долгорочна и ефикасна соработка со дијаспората;
- Континуирано следење на промените во особеностите на различните сегменти на дијаспората, како и следење на резултатите и влијанието од самите активности како претпоставка за целисходно утврдување и/или модифицирање на мерките и активностите;
- Поголема вклученост на организациите од дијаспората при конципирањето и реализацијата на Стратегијата;
- Континуирано градење на довербата со дијаспората;
- Јавна одговорност на надлежните министерства и други институции/организации во земјата и на организациите во дијаспората за напредокот при исполнувањето на целите и имплементацијата на мерките и активностите;
- Создавање претпоставки за развој и реализација на индивидуалниот и семејниот потенцијал на претставниците на дијаспората, како и на потенцијалот на локалната заедница, во функција на унапредување на локалниот развој во Република Северна Македонија;
- Унапредување на националниот капацитет за анализирање, креирање и имплементирање на политиката за соработка со дијаспората, како и следење и евалуација на реализацијата на Стратегијата;
- Проширување на партнерството со земјите на престој, со регионалните и меѓународните организации, невладините и други организации, приватниот сектор и другите чинители во однос на соработката со дијаспората;
- Воспоставување на сеопфатна стратегија за комуникација за развивање на широка поддршка на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората.

3. Визија, мисија, општа и стратешки цели на Националната стратегија за соработка со дијаспората

Визија - Воспоставената широка и ефективна соработка на Република Северна Македонија и на дијаспората, во различни области, базирана на заеднички интерес и доверба, станува двигател на социо-економскиот и културниот развој на земјата и на развојот и реализацијата на човечкиот и материјалниот потенцијал на дијаспората и нејзините национални вредности.

Мисија - Да ја реафирмира посветеноста на Владата на Република Северна Македонија кон дијаспората, преку развој на кохерентен и конзистентен систем на институционална и политичка рамка, за секој претставник на дијаспората да има осигурани права, да има сознанија за можностите и да може да придонесе за одржлив развој на Република Северна Македонија, преку остварување на значаен и заеднички бенефит.

Општа цел - Создавање правни, институционални и други претпоставки за развој на одржлива и сеопфатна рамка за соработка на државните институции и на дијаспората, базирана на доверба, заеднички иницијативи и замен бенефит, а која се однесува на унапредување на нејзината положба во земјите на престој и олеснување на продуктивните повратни опции од дијаспората. Таа ќе се реализира преку **четири стратешки цели**.

Стратешка цел 1: Унапредување на регулаторната рамка и институционалните капацитети, во насока на поголема политичка вклученост и остварување на граѓанските и социјалните права на дијаспората, во функција на градење на довербата и воспоставување на нејзина ефективна соработка со државата.

Сознанијата за постојните можности и досегашните ефекти од политичката вклученост на дијаспората ја наметнуваат потребата за нивно проширување и унапредување во насока на поголема и реална инволвираност на дијаспората во политичките процеси и во креирање на политиките во земјата. Во делот на политичката и административна соработка со дијаспората вниманието е фокусирано на три сегменти: унапредување на регулаторната рамка и институционалните капацитети поврзани со дијаспората; политичката вклученост на дијаспората; остварување на нејзините граѓански и социјални права. Притоа, институционалните политики за воспоставување на ефективна соработка и градење на довербата со дијаспората, покрај унапредување на постојната регулаторна и институционална рамка, вклучително и на активностите на македонските ДКП во странство, претпоставуваат координација на државните институции и на организациите на дијаспората за прашања од замен интерес. Во Стратегијата се идентификува и потребата за континуирано унапредување на условите за: заштита на правата и положбата на претставниците на дијаспората, издавање на патни, лични и други документи, пристап до социјално осигурување и трансфер на пензии.

Стратешка цел 2: Воспоставување на економска соработка на државата и дијаспората во различни области, базирана на партнерство, еднакви можности и заемна корист.

Придонесот на дијаспората за унапредување на економскиот развој на Република Северна Македонија е неспорен и мошне значаен. Досегашните дискусии во оваа област најчесто се однесуваат на девизните дознаки и на потребата за зголемени директни инвестиции на дијаспората. Притоа, беа запоставени значајни аспекти кои се еднакво значајни и од замен интерес за државата и за дијаспората. Оттаму, во Стратегијата останува определбата за унапредување на можностите за брз, безбеден и поевтин трансфер на девизните дознаки и создавање претпоставки за нивно попродуктивно користење, како и унапредување на условите за поголема вклученост на бизнис-дијаспората во сите форми на инвестициски активности во земјата. Освен тоа, се идентификува потребата за: воспоставување соработка во областа на трансферот на знаења и технологија во различни области; осознавање на потребата за извоз на македонски производи во земји/подрачја со

побројна дијаспора; развој на дијаспора туризмот; унапредување на состојбите во делот на филантропските придонеси на дијаспората. Ефективноста на активностите во овие области во основа е детерминирана од нивната реализација на локално ниво и посветеноста на локалните власти за искористување на овој развоен потенцијал.

Стратешка цел 3: Проширување на соработката со дијаспората во областа на образованието, науката и младите.

Сознанијата за промените и постојните особености на дијаспората, посебно во делот на миграцискиот контингент, имплицираат потреба за проширување на соработката со дијаспората во делот на образованието, науката и младите. Како приоритетни подрачја на делување во делот на образованието се издвојуваат проширување и унапредување на можностите за: изучување на мајчиниот јазик на децата во дијаспората; вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Северна Македонија; зголемена мобилност на учениците и студентите; воспоставување соработка со научната дијаспора и вмрежување со научните кадри во земјата, во насока на нејзино вклучување во високото образование и при реализација на научно-истражувачки проекти; зголемена комуникација и соработка на младите од дијаспората и од Северна Македонија, како претпоставка за зачувување на нивниот државен и културен идентитет.

Стратешка цел 4: Воспоставување и проширување на културните врски со дијаспората во различни области за зачувување на културниот идентитет и културното наследство.

Ова е еден од четирите приоритети во Стратегијата, кој е условен од стратешкото значење на зачувувањето на културниот идентитет на дијаспората, како и од нејзиниот пораст во делот на културните работници и уметници ширум светот. При соработката со дијаспората се идентификуваат неколку насоки на дејствување, но со битно променет фокус и принципи на соработка. Промоцијата на културата и зачувувањето на културниот идентитет на дијаспората имплицираат воспоставување на нови форми на соработка на субјектите од областа на културата во земјата и на претставници/организации од дијаспората, зголемен број на културни манифестации и нивна медиумска промоција, како и вмрежување и партнерство за реализација и поддршка на заеднички културни активности. Освен тоа, како значајни подрачја на дејствување се идентификуваат негувањето на мајчиниот јазик како културно наследство и соработката во областа на библиотечната дејност.

II РЕЛЕВАНТНИ АСПЕКТИ ЗА ДИЈАСПОРАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

1. Регулаторна рамка и институционални претпоставки

1.1. Постојна институционална рамка

Грижата за дијаспората претпоставува постоење на конзистентна регулаторна рамка, како и воспоставување на соодветни институции, тела и инструменти преку кои земјата ќе ја остварува комуникацијата и ќе ги обезбедува секојдневните контакти со претставниците на дијаспората. Нивните активности се регулирани со повеќе закони. Сепак, според своите активности и експонираност во однос на надлежностите кон дијаспората, посебно се издвојуваат министерот во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора, Министерството за надворешни работи (МНР) и Агенцијата за иселеништво. Токму на иницијатива на министерот задолжен за дијаспора, а во соработка со одредени општини, започна реализацијата на пилот-проектот **„Канцеларии за соработка со дијаспората“**. Овие канцеларии ќе имаат значајна улога во зајакнување на соработката и комуникацијата на дијаспората со матичната земја и општините, односно родниот крај.

1.2. Досегашни политики - документи поврзани со дијаспората

Политиката кон дијаспората од Република Северна Македонија е мошне комплексно прашање поради нејзината хетерогена структура. Во досегашниот период таа во основа беше уредена со надворешната политика, како и склучените меѓународни договори, билатерални спогодби и договори, согласно меѓународните стандарди. Притоа, изостанаа активности за креирање на сеопфатна и конзистентна политика на државата во смисла на воспоставување на соработка со дијаспората базирана на заемен интерес. Оттаму, во услови на континуиран пораст на емиграцијата, отсуството на миграциска политика придонесе влијанието на емиграцијата во странство врз социо-економскиот развој на земјата да се манифестира преку краткотрајни и недоволно изразени позитивни развојни ефекти и бројни негативни последици и импликации со долгорочно и силно изразено дејство⁴.

Согласно *Законот за странци* од 2008 година (член 8) „Собранието на Република Македонија, на предлог на Владата на Република Македонија, донесува Резолуција за миграциската политика со која ќе се укаже на состојбите, проблемите и мерките што ќе се преземат во областа на миграцијата“⁵. Досега беа усвоени две резолуции на миграциски политики со релативно слична содржина. Во нив меѓу другото беа опфатени релевантни прашања и за дел од дијаспората (граѓаните на Република Северна Македонија кои заминале во странство).

На почетокот на 2009 година беше усвоена *Резолуцијата за миграциона политика на РМ за 2009-2014* („Службен весник на РСМ“ бр. 6/09 од 15 јануари 2009 година), потоа *Акциски*

⁴Верица Јанеска, *Современите меѓународни миграции, емиграцијата од Република Македонија и социо-економскиот развој*, Економски институт - Скопје, 2001 година, стр. 338.

⁵ <http://www.moi.mk/Uploads/Precisten%20zakon%20za%20strancite%2025.01.13.pdf> (Пристапено на 20.01.2018 год.).

план за периодот 2009-2014 година за имплементација на мерките и активностите утврдени со миграциската политика, како и *Миграциониот профил на Република Северна Македонија за 2008 година*, кој требаше да се ажурира на годишно ниво⁶. Врз основа на член 68 став 2 од Уставот на Република Северна Македонија, Собранието на Република Северна Македонија, на седницата одржана на 16 јануари 2015 година, ја усвои и втората *Резолуција за миграциската политика на Република Македонија за 2015-2020 година со Акциски план за миграциската политика на Република Македонија за 2015-2020 година* („Службен весник на РСМ“ бр. 8/15 од 16 јануари 2015 година).

Последната резолуција се состои од три дела. Во *првиот дел* се идентификувани начелата и принципите на миграциската политика и се согледани промените и постојните состојби во однос на легалната миграција (емиграцијата и имиграцијата), потоа илегалната миграција, криумчарењето мигранти, трговијата со луѓе и азилот, како и инструментите на миграциската политика - визниот режим и македонското државјанство. Во *вториот дел* се утврдени насоките и целите на миграциската политика согласно определбата за конципирање на сеопфатна и конзистентна политика, а за секоја од споменатите области се идентификувани стратешки и специфични цели. Во *третиот дел* се претставени мерките и активностите на *Акцискиот план за спроведување на миграциската политика на Република Македонија за периодот 2015-2020 година*.

Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората за периодот 2019-2023 година е прв официјален документ на Република Северна Македонија во кој се утврдуваат предизвиците и насоките на делување во однос на најзначајните аспекти од интерес на дијаспората и на државата. Оттаму, огромно е значењето на еден ваков документ и уште повеќе неговата успешна реализација.

2. Промени во обемот и структурата на емиграцијата од Република Северна Македонија

Миграциските движења со несмален интензитет се одвиваат и денес. Затоа при конципирањето на целите, мерките и активностите на Стратегијата значајно е да се имаат предвид промените во обемот и структурните белези на миграцискиот контингент.

Постојната територија на Република Северна Македонија е традиционално емиграционо подрачје од кое преселничките движења во странство датираат од 19-тиот век, а современата економска емиграција од средината на шеесеттите години на минатиот век. Поради долгата историја на оваа емиграција (која во некои семејства се повторува во неколку генерации) денес не се располага со релевантни податоци за „старата“ миграција и нивните потомци (втората и третата генерација), како и за оние коишто се вратиле во земјата. Освен тоа, во последните децении само мал дел од граѓаните на Северна Македонија официјално го пријавиле својот престој во странство, поради што статистичките податоци од домашни извори за лицата кои привремено или трајно заминуваат од земјата се некомплетни. Нивниот

⁶ <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/6FEACAF74D35584EB6044E9EC2401ECF.pdf> (Пристапено на 20.01.2018 год.).

опфат со редовното статистичко истражување на Државниот завод за статистика е мошне мал и го покажува само бројот на лицата коишто официјално го пријавиле нивниот престој во странство⁷. Според овие податоци, од 1994 до 2016 година од земјата заминале 13327 лица⁸.

Во вакви околности, обемот на емиграцијата може да се процени единствено преку странските извори на податоци (од меѓународните организации/институции и од земјите на прием). Како посеопфатни податоци за бројот на емигрантите од одделни земји може да се издвојат оние на Светската банка. Тие покажуваат дека бројот на граѓани на Република Северна Македонија коишто престојуваат во сите земји опфатени со овие податоци континуирано се зголемува: од 342243 лица (2000) на 447138 (2010) и 626312 лица (2013 година), а стапката на емиграција од околу 16%, на 21,8% и 30,2%⁹ респективно. Сепак, податоците на Светска банка претставуваат само груба апроксимација. Во случајот на Република Северна Македонија за 2010 година тие се потценети во однос на бројот на мигрантите во прекуокеанските земји. Според податоците од пописите на населението и од официјалната статистика на САД, Канада, Австралија и Нов Зеланд, бројот на наши граѓани во овие земји на прием изнесува околу 183000 лица, што претставува речиси 105000 лица повеќе од податоците на Светската банка за 2010 година. Доколку за прекуокеанските земји се вклучат овие податоци тогаш вкупниот број на наши граѓани во странство денес достигнува повеќе од 700000 лица, а стапката на емиграција е повисока од 30%. Оваа стапка може да се прифати како груба проценка на обемот на емиграцијата од Република Северна Македонија во странство.

Во однос на географската разместеност на нашите граѓани во странство, врз основа на странските извори на податоци, може да се констатира дека и во последната деценија, Австралија, Италија, Германија, САД и Швајцарија останаа петте земји на прием со најголем број на имигранти од Северна Македонија. Што се однесува, пак, на европските земји на прием како најзначајни дестинации се издвојуваат: Германија, Италија, Швајцарија, Австрија, Словенија и Белгија (податоци на Еуростат), односно Шведска (попис на население, 2011 год.). Германија, Италија и Швајцарија се европски земји на прием со најголем број мигранти од Северна Македонија (нивното заедничко учество во 2006 изнесувало 186000 лица, а во 2016 година околу 229600 лица). Голем пораст на бројот на имигранти од Северна Македонија е карактеристичен и за Данска, Австрија, Словенија и Турција (податоци на Еуростат).

Во поглед на влијанието на економската и на финансиската криза врз трендовите на емиграцијата и реемиграцијата податоците на Светската банка и Еуростат покажуваат дека од 2008 до 2010 година немаше позначителни промени во вкупниот број (миграцискиот сток) на наши граѓани во странство. Од 2011 година тој повторно забележа пораст. Според податоците на Еуростат бројот на граѓани од Северна Македонија кои престојуваат во

⁷Ова истражување се базира на пријавите за доселеното/отселеното лице кои се добиваат од подрачните единици на Министерството за внатрешни работи. Тоа се спроведува согласно Законот за државна статистика („Службен весник на РСМ“, бр. 54/1997 и 22/2007), како и Законот за пријавување на живеалиштето и престојувалиштето на граѓаните и Законот за движење и престој на странците („Службен весник на РСМ“, бр. 36/1992, 12/1993, 43/2000 и 66/2007).

⁸Државен завод за статистика, www.stat.gov.mk (Пристапено на 10.1.2018 год.).

⁹World Bank, *Migration and Remittances Factbook 2016, 3rd edition*. Washington, 2016, p.172 (DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0319-2)

европските земји на прием се зголеми од 240500 лица (2014) на околу 281000 (2016 година), односно за околу 40000 лица.

Што се однесува до **повратните текови** на граѓаните коишто престојуваат во странство расположливите статистичките податоци може да се оценат како мошне оскудни. Редовното статистичко истражување на Државниот завод за статистика за доселените граѓани на Република Северна Македонија од странство го потврдуваат малиот број на повратници (37344 лица во периодот 2006- 2016 година) и осцилирачката динамика на овие доселувања, со тренд на намалување во последните неколку години¹⁰. Оттаму, повратните текови може да се оценат како релативно мали.

Освен во однос на обемот, емиграцијата во странство се одликува и со одредени промени на **демографските (пол и возраст), образовните и другите белези на мигрантите**. Тоа го потврдуваат податоците на Еуростат и статистиките на земјите на прием, потоа показателите на меѓународните организации, како и резултатите од истражувањата во последните години.

Структура според пол - Податоците на Еуростат укажуваат на сигнификантни промени, кои се особено потенцирани во периодот 2007-2016 година, кога бројот на жените во европските земји на прием се удвои (од околу 62000 на 135000 лица), а нивното учество во вкупниот број мигранти се зголеми од 44,7% на 48,1%. Во последните пет години порастот на бројот на жените е за 30% поголем од оној на мажите. Порастот на уделот на жените е придружен со пораст на бројот на жените на фертилна возраст и на бројот на родените деца во странство. Според податоците на Државниот завод за статистика од 2008 до 2016 година во странство се родени 37351 дете, од кои 27730 или 74,2% во три европски земји (Швајцарија, Италија и Германија). Притоа и учеството на бројот на родените во странство во вкупно родените во земјата континуирано се зголемува и во 2016 година достигнува околу 21%. Сепак, треба да се има предвид дека овие податоци не значат целосен опфат на родените деца во странство, односно нивниот број денес е значително поголем.

Структура според возраст - Таа, исто така, се карактеризира со големи промени бидејќи од 2007 до 2016 година бројот на децата (0-14 години) во европските земји на прием се зголемил од околу 30650 на 58000 лица, а нивното учество во вкупниот број мигранти од 13,3% на 20,7%. Од нив со најголем пораст се издвојуваат децата 0-5 години (во 2016 година нивниот број достигнува 21828 лица). Истовремено, континуиран пораст бележи и бројот на лицата на работоспособна возраст (15-64 години), а кој во 2016 година изнесува околу 207000 лица. Од нив една третина (33,8%) се млади до 29 години, повеќе од една четвртина (27,6%) помладо средовечно население (30-39), а околу една петтина (21%) постаро средовечно население (40-49 години). Повеќе од 21000 или околу 10% од работоспособните лица во странство се постари од 55 години, што значи дека во наредната деценија може да се очекува зголемен број на наши граѓани во странство кои ќе

¹⁰Бројот на повратници изнесува: 543 лица во 2006 година, 303 во 2010, 490 лица во 2013 и 283 лица во 2016 година (www.stat.gov.mk Пристапено на 12.1.2018 година)¹¹Овие и показателите за структурата според возраст се пресметани врз база на податоците на: Eurostat: Population by sex, age and citizenship (migr_pop1ctz. in: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>); Council of Europe, Recent Demographic Developments in Europe (Пристапено на 12.1.2018 година)

се стекнат со право на пензија. Со оглед на долготрајноста на емиграцијата во странство, континуирано се зголемува и бројот на лицата постари од 65 години. Релативно големиот удел на постарите лица е условен од стареењето на миграцискиот контингент, но и од порастот на бројот на лицата постари од 60 години кои заминуваат од земјата¹². Според податоците на Еуростат бројот на наши граѓани во странство постари од 65 години во 2016 година изнесува околу 16000 лица и е за три пати поголем од оној во 2007 година.

Образовна структура - Во однос на образовната структура на мигрантите расположливите податоци и резултатите од досегашните истражувања покажуваат дека во последните две децении континуирано се зголемуваше емиграцијата на високообразованите кадри од Северна Македонија. Резултатите од проучувањата на повеќе меѓународни организации и автори покажуваат дека во 2005 година стапката на терцијарна емиграција изнесувала околу 29%, односно била двојно поголема од онаа во 1995 година (околу 15%)¹³. Тоа го потврдува и „brain drain“ индикаторот на Светскиот економски форум, според кој во периодот 2009, 2010 и 2011 година Северна Македонија се наоѓа во групата на десетте земји со најголем интензитет на „brain drain“¹⁴. Од 2012 година овој индикатор е поделен на два индикатора: *способност за задржување на таленти* и *способност за привлекување на таленти*. Во периодот 2012-2015 година според двата индикатора Северна Македонија е рангирана меѓу 15-те земји во светот кои имаат мошне мали капацитети да задржат и да привлечат таленти. Големиот интензитет на интелектуалната емиграција од Северна Македонија е идентификуван и во студијата на Европската комисија од 2012 година со која беа опфатени 25 земји¹⁵. Во услови на континуиран пораст на интелектуалната емиграција, која во последната деценија забележа мошне голем обем поради хиперпродукцијата на високообразовани кадри и големиот пораст на нивната невработеност, се создаваше и научна дијаспора на Република Северна Македонија која денес достигнува мошне голем обем.

Миграциони мрежи - Континуираната насоченост на мигрантите од одделни делови од земјата кон исти подрачја/земји на прием го потврдува значењето на миграциските врски и нивното сигнификантно влијание на обемот на емиграцијата во странство. Денес освен традиционално емиграционите подрачја (Пелагонискиот, Полошкиот, Југозападниот Регион) со интензивна емиграција се зафатени и другите региони во земјата. Во периодот по 2009 година контингентот на граѓани во странство забележа пораст по два основа - новата емиграција и приливот на втората и третата генерација. Истовремено, продолжи и трансформирањето на привремениот престој во траен.

¹²Според податоците на редовното статистичко истражување на Државниот завод за статистика уделот на мигрантите постари од 60 години изнесува околу 12% (во 2009 и 2010 година), 17,8% во 2011, потоа околу 25-26% (2012, 2013, 2014), 23,0% (2015) и 21,1% (2016 година) (www.stat.gov.mk) (Пристапено на 12.1.2018 година).

¹³Извор: [TradingEconomics.com;http://www.tradingeconomics.com/macedonia/emigration-rate-of-tertiary-educated-percent-of-total-tertiary-educated-population-wb-data.html](http://www.tradingeconomics.com/macedonia/emigration-rate-of-tertiary-educated-percent-of-total-tertiary-educated-population-wb-data.html) (Пристапено на 12.1.2018 година).

¹⁴World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016*, Geneva, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016.

¹⁵European Commission, & GVG, *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe (VT/2010/001) – Synthesis Report*, June 2012, p. 58.

Особеностите на миграцискиот контингент потврдуваат дека со емиграцијата Северна Македонија директно и индиректно губи значителен дел од младото население и од човечкиот капитал. Оттаму, потребата за воспоставување на сеопфатна и ефективна соработка со дијаспората станува еден од најзначајните приоритети на државата. Во овој процес расположливите податоци за промените во обемот, демографските и социо-економските карактеристики, како и просторната дистрибуција на миграцискиот контингент е од особено значење. Тие се неопходни за конципирање на реални мерки и активности за унапредување на положбата, зачувување на културниот идентитет и одржување на врските на дијаспората со матичната земја, како и за користење на нејзините потенцијали во функција на унапредување на социо-економскиот развој на земјата.

Во вакви околности, мапирањето на дијаспората во делот на граѓаните кои престојуваат во странство врз основа на емиграција се издвојува како една од значајните претпоставки за успешно воспоставување на соработката со дијаспората. Недостигот на целосни податоци за трајната и привремената емиграција од Република Северна Македонија во странство од домашни извори беше и остана еден од проблемите при осознавањето на особеностите на овие преселнички движења. Статистиките од странски извори даваат одредени сознанија за манифестираните промени, но сепак треба да се има предвид нивната неконзистентност и различна методолошка основа. Оттаму, тие не може да се прифатат како трајна алтернатива на статистиките од домашни извори.

3. Постојни организации на дијаспората и нивни активности

Дијаспората со своите самоорганизирани активности во разни области придонесува, како за сопствената национална културна и друга афирмација, така и за сопственото вградување во мултикултурните општества во земјите на престој. Истовремено, тоа дава значаен придонес за вкупната афирмација на Република Северна Македонија во тие земји.

Организациската поставеност на дијаспората од Република Северна Македонија е различна, меѓу другото и поради разликите во законите, условите и можностите за формирање вакви организации во земјите на престој. Постојните организации на дијаспората се карактеризираат со различни организациски форми. Базата на податоци на Агенцијата за иселеништво на Република Северна Македонија покажува дека денес дијаспората е организирана во повеќе од 700 различни организации, и тоа: 181 асоцијација, 162 културно-уметнички друштва, 91 клуб, 61 училиште, 6 литературни друштва, 5 библиотеки, 21 спортско друштво, 21 печатен медиум, 44 радио-станции, 13 ТВ-станции, 110 црковни општини¹⁶. Ова секако не значи целосен опфат, односно нивниот број најверојатно е значително поголем.

И покрај тоа што клубовите и другите асоцијации статутарно се отворени и за припадниците на другите етнички заедници од Република Северна Македонија и други странски граѓани, етничкиот и верскиот принцип на здружување останува доминантен што

¹⁶ Агенција за иселеништво на Република Северна Македонија (<http://www.emigration.gov.mk/>) (Пристапено на 5.2.2018).

придонесува најголем дел од нив да се еднонационални и моноконфесионални. Освен тоа, евидентна е потребата за подобра соработка помеѓу организациите на дијаспората, од причина што во континуитет се појавуваат нови организации кои не се дел од организиран сојуз на организации во државата на престој.

Организациите на дијаспората имаат огромно значење при воспоставувањето на соработка на дијаспората со матичната држава на национално и локално ниво. Нивната вклученост е клучна детерминанта на успехот на овој процес. Со оглед на нивната многубројност, сè понагласена е потребата од организирање на заеднички тела кои би ги координирале и обединиле многубројните организации, асоцијации, клубови и здруженија. Тоа би била некоја повисока форма на организираност, како на пример Сојуз на организации (во форма на „чадор организација“), кој би ги обединил активностите на сите организации кои делуваат во една држава на престој. Тоа би овозможило координираност на активностите на овие организации во однос на сите аспекти од заеднички интерес во земјите на престој и при соработката со матичната држава. Освен тоа, честа причина за слабата меѓусебна соработка на организациите во дијаспората е недостигот на организиран пристап за обезбедување парични средства за реализација на проекти за зајакнување на меѓусебната соработка на овие организации, како и нивната соработка со Република Северна Македонија.

Во вакви околности евидентна е потребата за поголема вклученост на државата на овој план, како за воведување нови организирани иницијативи на соработка, така и при обезбедувањето на потребните ресурси за реализирање на овие иницијативи и активности. Националната стратегија за соработка со дијаспората е можност за воспоставување на поорганизирана соработка на Република Северна Македонија со организациите на дијаспората.

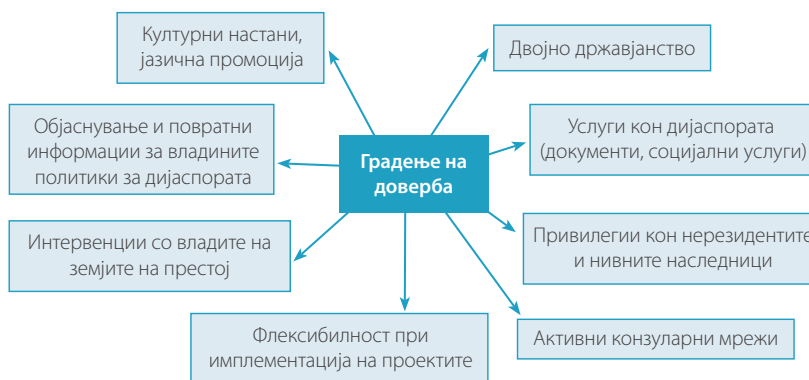
4. Градење доверба со дијаспората

Во теоретските расправи за релевантните аспекти на соработката на матичната земја со дијаспората, градењето на довербата се издвојува како една од клучните детерминанти за успешна реализација на овој процес. Тоа го потврдуваат и позитивните искуства на многу земји, кои градењето на доверба го издвојуваат како неопходен трет елемент на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората. Градењето на партнерство помеѓу владите и дијаспората е долгорочен процес кој има поголеми шанси за успех доколку е базиран на добра комуникација и заемна доверба, односно убеденост на сите засегнати страни дека извлекуваат подеднаква вредност од воспоставената соработка. Градењето на доверба со дијаспората се однесува на повеќе релевантни аспекти, чие значење при конципирањето на стратегиите за соработка со дијаспората е помалку или повеќе нагласено во зависност од претходниот однос на државата и постојните состојби во поглед на оваа проблематика. Во прирачникот на Меѓународната организација за миграции и Институтот за миграциска политика, кој се однесува на развој на патокан за ангажирање на дијаспората во развојот, издвоени се осум подрачја на делување за градење на доверба со дијаспората (слика 1).

При градењето на доверба со дијаспората владите на земјите на потекло мора да создаваат реални услови за вклучување на дијаспората во развојните активности. Тоа вклучува мерки за подобрување на домашната бизнис-клима, првенствено преку поголема транспарентност во регулацијата и поконзистентна примена на правата на сопственост, доброто владеење и сл. Во таа насока поддршка може да дадат и земјите на престој¹⁷.

Земјите кои преку континуирано градење на довербата значително ја унапредиле соработката со дијаспората се многубројни, а нивните искуства мошне инструктивни. Тие во најголем дел се фокусирани на идентификуваните аспекти (слика 1), но и на други подрачја на делување, соодветно на големината и спецификите на нивната дијаспора. Како успешни активности за стекнување на доверба на дијаспората се издвојуваат: инвестирање во средства за комуникација со дијаспората и нудење на услуги (Мароко); развој на програми „Три за еден“, преку која три нивоа на власта ги поврзуваат придонесите на мигрантските организации со инфраструктурни проекти во областите од каде што потекнуваат (Мексико)¹⁸; градење доверба преку збратимување на израелски општини и заедници на еврејската дијаспора во светот (Израелско партнерство 2000) и др. Партнерството и довербата со дијаспората може да бидат изградени и преку различни програми. Многу влади нудат привилегии на иселениците (бесцарински увоз на добра, ослободување од данок при репартијација на приходот во странска валута, посебен фискален режим за започнување на бизнис и сл.), спонзорираат културни настани и субвенционираат учење на „мајчиниот јазик“ во земјите на престој. Праксата потврдува дека политичките права многу често се висок приоритет за дијаспората, односно владите можат да демонстрираат и истовремено да здобијат доверба преку овозможување на гласање и други форми на политичка вклученост на иселениците.

Слика 1. Релевантни аспекти за градење на довербата

Извор: IOM, *Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development. A Handbook for Policymakers and Practitioners in Home and Host Countries*, International Organization for Migration (IOM), Migration Policy Institute (MPI), Geneva 2012.

¹⁷ Европската комисија на пример, има финансирано проекти во повеќе земји на потекло на мигрантите со цел да им помогне на нивните влади да развijaт силни правни, регулаторни и институционални рамки кои би охрабриле повеќе инвестиции од дијаспората.

¹⁸ На овој начин само во 2007 година, биле реализирани 1613 проекти во 443 општини. Клучен елемент за градење на доверба во стратегијата за вклучување на дијаспората на Мексико е советодавно тело кое слободно ги коментира и критикува владините позиции кога се чувствува повикано.

Овие констатации неспорно се однесуваат и на Република Северна Македонија. Утврдена глобална структура на оваа стратегија, посебно содржината на четирите столба, ја потврдува определбата на Владата градењето на довербата да биде една од клучните претпоставки при воспоставувањето на соработка со дијаспората. Во три од четирите столба најголем дел од идентификуваните предизвици и насоки на делување се однесуваат на градење на доверба со дијаспората. Станува збор за аспекти кои Меѓународната организација за миграции и други меѓународни организации ги издвојуваат како особено значајни при воспоставувањето на соработка на матичните земји со дијаспората. Тоа се: гласање на дијаспората и нејзина поголема политичка вклученост; објаснување и повратни информации на владините политики за дијаспората; граѓански и социјални права - услуги кон дијаспората; создавање поактивни конзуларни мрежи; културни настани и јазична промоција, со акцент на изучување на мајчиниот јазик и др. Исто така, треба да се имаат предвид напорите на организациите на дијаспората коишто се основани од иселеници и работат во насока на продлабочување на соработката помеѓу дијаспората и матичната земја.

Опсервацијата на релевантните аспекти на дијаспората на Република Северна Македонија покажува дека воспоставувањето на успешна соработка со дијаспората ќе биде условено од создавањето на претпоставки за реализација на мерките и активностите во рамките на четирите столба. Во таа насока, може да се издвојат следните **предизвици**: *Можност за формирање на Центар за дијаспора (во рамки на високообразовна институција на државен универзитет), во кој континуирано би се реализирале истражувања за дијаспората; Посеопфатно и континуирано мапирање на различните сегменти на дијаспората, како претпоставка за конципирање на реални и остварливи мерки и активности; Поголема вклученост на организациите од дијаспората во секоја фаза од реализацијата на Стратегијата; Континуирано градење на довербата со дијаспората, како битен чинител за нејзина поголема вклученост при воспоставувањето на соработка.*

III ЧЕТИРИ СТОЛБА НА СТРАТЕГИЈАТА

ПРВ СТОЛБ- ПОЛИТИЧКО-ПРАВНИ И КОНЗУЛАРНИ ПРАШАЊА

Политичката и административна соработка со дијаспората се темели на три сегменти кои се однесуваат на: унапредување на регулаторната рамка и на институционалните капацитети поврзани со дијаспората; политичката вклученост на дијаспората; остварување на нејзините граѓански и социјални права. Врз основа на евидентните потреби на се побројната дијаспора и посветеноста на Владата на Република Северна Македонија да излезе во пресрет на истите, определбата за преземање активности во споменатите области имплицира зачувување на државниот идентитет, градење на довербата помеѓу дијаспората и матичната земја, како и воспоставување на соработка во насока на нејзина поголема вклученост во општествениот и политичкиот живот на земјата. Секој од трите сегменти се однесува на комплексна проблематика, а во Стратегијата вниманието е насочено кон нивните најзначајни аспекти.

1. Регулаторна рамка и институционални политики поврзани со дијаспората

Регулаторната рамка и институционалните капацитети се од клучно значење за воспоставување на ефективна соработка со дијаспората. Имајќи ги предвид постојните состојби, институционалните политики поврзани со дијаспората се насочени кон унапредување на регулаторната рамка, подобрување на институционалните капацитети поврзани со дијаспората, како и зголемување на комуникацијата и на заедничките активности на надлежните институции во Република Северна Македонија и на организациите во дијаспората.

а) Унапредување на регулаторната рамка и институционалните капацитети поврзани со дијаспората

Во своите заложби за ефикасна и модерна државна администрација која треба да одговори на потребите на граѓаните, Република Северна Македонија ги идентификува и потребите на дијаспората. Тоа го наметнува растечката потреба на претставниците на дијаспората за ефективна поддршка на институциите во земјата, административни олеснувања и навремени информации во различни области, како и за подобрени конзуларни услуги во странство. Во таа насока, евидентна е потребата за континуирано унапредување на капацитетите на надлежните институции во земјата, првенствено Министерството за надворешни работи и на дипломатско-конзуларните претставништва (ДКП), и на Агенцијата за иселеништво. Покрај тоа, проширувањето на соработката со дијаспората претпоставува усвојување и на сеопфатна и конзистентна регулатива која се однесува на дијаспората.

Во однос на регулативата може да се констатира дека нема единствен (посебен) закон со кој се уредуваат прашањата на односот на Република Северна Македонија и нејзината дијаспора. Одделните законски и подзаконски акти (решенија), како и меѓународните инструменти за различни области (со кои директно и индиректно се уредува оваа проблематика), може да се оценат како недоволни за успешна реализација на овој процес.

Освен тоа, не постои посебна институција која би ја координирала работата и би ги обединувала активностите на сите државни институции кои имаат надлежности кои се однесуваат на соработката со дијаспората. Тоа ја наметнува потребата за унапредување на постојната институционална и правна рамка во оваа област. Назначувањето на министер во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора ја потврдува грижата на Владата на Република Северна Македонија за дијаспората. Сепак, со оглед на обемот на постојната дијаспора и определбата за воспоставување на ефикасна соработка со неа во различни области, неспорна е потребата од посебна институција и/или институција (тело) кое би ја координирало работата на сите државни институции¹⁹. Таа би била надлежна за координација на државните институции во функција на унапредување на соработката на дијаспората со матичната земја. Во насока на унапредување на соработката со дијаспората од големо значење е согледување на можностите за нејзина поголема вклученост во Парламентот, меѓу другото, и преку формирање на Собраниска група за соработка со дијаспората.

Согласно стратешките цели и анализата на актуелните состојби, Владата на Република Северна Македонија во својата Програма за работа 2017-2020 година се заложиле за нова, а пред сè ефикасна дипломатска мрежа на државата. Континуираната изградба и обука на дипломатскиот кадар и подобрувањето на техничките услови за функционирање на Министерството за надворешни работи и на дипломатско-конзуларните претставништва, се едни од клучните претпоставки за унапредување на соработката со дијаспората и реализацијата на целите во оваа стратегија.

Во контекст на зајакнување и континуирано унапредување на регулативата и институционалните капацитети во функција на поефикасна соработката со дијаспората може да се идентификуваат следните **предизвици**: *утврдување на потребата од конципирање и усвојување на посебен закон со кој ќе се уредуваат прашањата на односот на Северна Македонија и нејзината дијаспора; анализа на потребата и можноста за воспоставување на нова институција (Министерство за дијаспора) и/или институција (тело) кое би ја координирало работата на сите државни институции кои имаат надлежности во однос на соработката со дијаспората; формирање на Собраниска група за соработка со дијаспората; оптимална професионална кадровска екипираност и техничка опременост на македонските ДКП; континуирано унапредување на стандардите на работа и зајакнување на човечките и техничките капацитети на Агенцијата за иселеништво.*

б) Координација на државните институции и на организациите на дијаспората за прашања од заемен интерес

По прашањата од интерес на дијаспората, денес во Република Северна Македонија се надлежни повеќе институции, чии надлежности и активности се во насока на: зачувување на националниот и културниот идентитет на дијаспората; унапредување на стопанските, научните, културните, и други врски на дијаспората со матичната земја; поттикнување на

¹⁹ Д-р Златко Николоски, *Македонска дијаспора - клуч за развојот на Република Македонија, Стела Графика, Скопје 2013 година, стр. 218.*

активноста на дијаспората и насочување на нејзините стручни и финансиски потенцијали за унапредување на развојот на Северна Македонија преку партнерство и соработка базирана на заемен интерес и др. Имајќи ги предвид постојните состојби, како и опсегот и особеностите на дијаспората неспорна е потребата за воспоставување на еден поинаков пристап во однос на координацијата на државните институции и организациите на дијаспората.

Во таа насока, се идентификувани следните **предизвици**: *креирање на нов модел на соработка помеѓу државните институции и организациите од дијаспората за ефикасна реализација на прашањата од заемен интерес, уредени со закон; поголема заемна соработка на ДКП и дијаспората, согласно нивните потреби и интереси; редовна посета на дијаспората преку одржување на конзуларни денови; воспоставување на системска координација на државните институции по прашањето на дијаспората; поттикнување и поддршка на организациите на дијаспората за воспоставување на проактивна соработка со надлежните институции во земјата, но и нивна меѓусебна соработка; продлабочување на соработката на ДКП со македонските организации и организации на други етнички заедници во дијаспората, регистрирани во земјите на престој.*

2. Политичка вклученост на дијаспората

Во делот на политичката вклученост како прашања од посебен интерес се издвоени унапредувањето на изборниот процес на дијаспората и создавање на институционални претпоставки за поголема информираност и вклученост на дијаспората во креирањето на политиките и политичките процеси во земјата, како и промоција на интересите на Република Северна Македонија и на дијаспората во земјите на престој. Реализацијата на овие и активностите во другите области во голема мера ќе биде детерминирана од реалното осознавање на обемот и на демографските белези на дијаспората, како и нејзината просторна дистрибуција. Оттаму, мапирањето на дијаспората може да се идентификува како една од претпоставките за соодветно таргетирање на мерките и активностите во рамките на овој столб, посебно од аспект на организирањето на изборниот процес.

a) Вклученост на дијаспората во изборниот процес (гласање во странство)

Дијаспората во изборниот процес е вклучена согласно Изборниот законик од 2 април 2011 година²⁰. Изборниот законик пропишуваше организирање на 9 изборни единици, од кои за дијаспората гласањето беше организирано во три изборни единици и тоа: 1) изборна единица 7 - Европа и Африка, 2) изборна единица 8 - Северна и Јужна Америка и 3) изборна единица 9 - Австралија и Азија. Правната, техничката и организациската комплексност, како и регистрациската недоследност и недоволна информираност на дијаспората за изборниот процес, придонесоа за слаб одзив на државјаните на Република Северна Македонија во странство во досегашната изборна практика.

²⁰„Службен весник на РСМ“, бр. 44 (член 2) од 2.4. 2011 и „Службен весник на РСМ“, бр. 54 од 14.4.2011 година.

Со измените на Изборниот законик²¹ од 2015 година изборниот процес е организиран во една изборна единица (број 7), за гласање на државјаните на Република Северна Македонија кои живеат/престојуваат во Европа, Африка, Северна и Јужна Америка, Австралија и Азија. Избирачките места се во дипломатско-конзуларните претставништва во тие земји, а се избираат 3 (три) пратеници според пропорционалниот модел. На последните избори од 2016 година дијаспората не избра свои пратеници во Собранието на Република Северна Македонија поради малиот одзив на гласачи. Тоа ја наметнува потребата за создавање можности за поголема вклученост на дијаспората во изборниот процес, преку ревидирање и унапредување на изборниот процес при гласањето во странство.

Од аспект на вклученоста на дијаспората во изборниот процес може да се идентификуваат следните **предизвици**: *олеснување на постапката за пријавување за гласање во странство, како и вградување на механизми за заштита од злоупотреба; утврдување на можноста преку соодветна анализа за олеснување на пристапот на гласачите до гласачките места во странство, особено на оние кои се на голема географска оддалеченост од македонските ДКП²²; зголемување на информираноста на државјаните на Република Северна Македонија во странство за изборниот процес и нивното учество во истиот; согледување на можноста за примена на алтернативни начини на гласање на дијаспората.*

б) Информираност на дијаспората за актуелните состојби во земјата и нејзина вклученост во политичките процеси и креирањето на политиките

Еден од значајните фактори во процесот на градење на довербата меѓу Република Северна Македонија и дијаспората е нејзината информираност за актуелните политички, социјални и економски состојби во земјата, посебно за владините политики кои се однесуваат на дијаспората, како и унапредување на механизмите за нејзина активна вклученост во креирањето на политиките и политичките процеси.

Според досегашната пракса, информирањето на дијаспората за актуелните состојби и владините политики се одвиваше парцијално од страна на повеќе органи и институции во државата, меѓу кои клучна улога имаат Министерството за надворешни работи и Агенцијата за иселеништво. Во однос на вклученоста на дијаспората во политичките процеси, може да се констатира дека од 2011 година дијаспората ја доби можноста да има проактивна улога преку своите пратеници во Собранието на Република Северна Македонија. Сепак, оваа можност, според анализите на постигнатите резултати може да се оцени како недоволно искористена.

Поради досегашниот недоволен капацитет на институциите и недостиг на организирана вклученост на дијаспората во комуникација со органите на матичната земја, во контекст на унапредување на соработката со дијаспората врз база на констатираните пропусти, во оваа стратегија се потенцира заложбата за зајакнување на соработката и унапредување на

²¹Службен весник на РСМ, бр.196 (член 1) од 10.11.2015 година.

²²Така на пример, во Шведска може да се гласа само во Македонската амбасада во Стокхолм, а најголем број иселеници живеат во Гетеборг и Малме, односно на оддалеченост од 500 до 800 километри од амбасадата. Неопходно е да се направи детална анализа за утврдување на најефикасен начин за решавање на овој проблем

меѓусебната доверба преку поголема вклученост на дијаспората во политичките процеси и при креирањето на политиките во Република Северна Македонија.

Во таа насока, може да се идентификуваат повеќе **предизвици** од кои како позначајни може да се издвојат: *мапирање на обемот, демографската структура и просторната дистрибуција на дијаспората, како претпоставка за конципирање на остварливи мерки и активности за воспоставување ефективна соработка со дијаспората во различни области; воспоставување на формална, организирана, координирана и активна комуникација помеѓу дијаспората и матичната земја, во функција на поголема вклученост на организациите на дијаспората во политичките процеси; утврдување на механизми за континуирано информирање на дијаспората за актуелните состојби и владините политики од интерес за дијаспората, преку надлежните државни институции, дипломатско-конзуларните претставништва, општинските канцеларии за дијаспората; подобрување на медиумската информираност за актуелни прашања од интерес на дијаспората, како и за нејзината организираност и активности во земјите на престој.*

3. Граѓански и социјални права на дијаспората

Согласно обврската и потребата за грижа на државата за дијаспората во Стратегијата посебно внимание се посветува на релевантните аспекти на правата и положбата на претставниците на дијаспората, потоа уредувањето и остварувањето на нивните граѓански и социјални права, олеснувањето на постапката при издавање на патни исправи, лични и други документи, како и во однос на социјалното осигурување, пензиските трансфери и др. Растечката потреба за зголемена грижа на државата во оваа област се идентификува со промените во обемот и структурата на дијаспората, условени од интензивирањето на семејната миграција и порастот на бројот на децата родени во странство, како и стареењето на миграцискиот контингент и порастот на бројот на пензионерите.

а) Издавање на патни исправи (пасоши), лични документи и друга документација на дијаспората

Со цел да одговори на барањата на дијаспората, Република Северна Македонија вложува континуирани напори да ја поедностави постапката за издавање на патни исправи (пасоши) преку надлежните институции, т.е дипломатско-конзуларните претставништва. Начелата за поднесување на барање и начинот на водење на евиденција на поднесените барања, ќе бидат содржани во Упатството за дипломатско-конзуларни работи.

Во интерес на времето потребно за издавање на патна исправа (пасош), Министерството за надворешни работи ја разгледува можноста за воведување на базни станици преку договор за јавно приватно партнерство за издавање на лични документи²³. Оваа пракса

²³Во тек се активности за избор на консултант, кој треба да изготви тендерска постапка за избор на договорен субјект. Оваа активност би требало да биде завршена во 2019 година.

се очекува да го подобри квалитетот на дипломатско-конзуларните услуги како еден од главните приоритети на МНР. Согласно барањето на дијаспората до дипломатско-конзуларните претставништва да преземат поголеми надлежности во насока на издавање други лични документи (на пример уверение за слободна брачна состојба и сл.), се предвидува измена на законските и подзаконските прописи, како и техничко-електронско поврзување на дипломатско-конзуларните претставништва со релевантните органи и институции на Република Северна Македонија.

Независно од досегашните напори за унапредување на конзуларните услуги останува потребата за натамошни активности во функција на остварување на следните **предизвици**: *согледување на потребата од усогласување на регулативата во врска со издавање на патни исправи (пасоши) на дијаспората; поедноставување на постапката и намалување на времето на издавање на патни исправи (пасоши) и патни листи, преку техничко усовршување и поставување на базни станици во ДКП; скратување на времето за спроведување на постапките потребни за реализација на дел од конзуларните активности, особено за оние кои се однесуваат за издавање на изводи од матичните книги, имотни листови и други документи преку постапно воведување на можностите за електронско издавање на документи; подобрување на можностите и услугите на Управата за водење на матичните книги кон дијаспората; континуирано информирање на дијаспората за конзуларните услуги во делот на патни исправи (пасоши), лични документи и друга документација преку веб-страниците на МНР, ДКП, Агенцијата за иселеништво и на организациите на дијаспората регистрирани во земјите на престој.*

б) Пристап до социјално осигурување и пензиски трансфери на дијаспората

Социјално осигурување - Олеснувањето на пристапот и намалување на евентуалните административни пречки и формалности со кои се соочуваат претставниците од дијаспората во делот на остварувањето на нивните социјални права е еден од аспектите на кој државата посветува посебно внимание. Република Северна Македонија, со цел да ги заштити своите граѓани во странство и да го олесни остварувањето на нивните права, склучува меѓународни, поточно билатерални договори за социјално осигурување со други држави. Со примената на овие договори, граѓаните кои се вработени или престојуваат во странство, како и членовите на нивните семејства ги остваруваат своите права врз основа на работен однос, односно осигурувањето во странство, а со тоа и на одредени облици на социјална сигурност (пензиско и здравствено осигурување и сл.).

Овие активности се реализираат со активна вклученост на воспоставените механизми за координација на системите на социјална сигурност, т.е. *Комисијата за билатерална соработка во областа на социјалното осигурување*. Во нејзината работа учествуваат претставници од надлежните институции кои имаат овластувања за водење на преговори за склучување договори за социјално осигурување и кои учествуваат во нивната имплементација (Министерството за труд и социјална политика (МТСП), Министерството за здравство (МЗ), Фондот на ПИОСМ, Фондот за здравствено осигурување (ФЗО), Агенцијата

за вработување (АВРСМ) и др.). При примена на билатерален договор за социјално осигурување, пристапот до правата се одвива преку кореспонденцијата на надлежните органи, кои се назначени во договорот. Тоа се: Фондот на ПИОСМ - за право на старосна, семејна, инвалидска пензија, повреда при работа и професионална болест; ФЗО - за давање здравствено осигурување и финансиска поддршка во случај на болест, повреда на работа, професионална болест и мајчинство; МТСП (како и Управата за јавни приходи и АВРСМ) - кога се врши одобрување за плаќање на придонес во другата држава, во случај на испратени работници на привремена работа во странство.

Од своето осамостојување, покрај примена на договорите преземени од поранешна СФРЈ (како што е случај со Англија и Северна Ирска, Норвешка, Италија, Франција, Шведска), Република Северна Македонија, има склучено договори за социјално осигурување со 21 држава²⁴. Со САД по писмен пат е воспоставен реципроцитет во плаќањето на пензиите, а со Косово во примена е Договор за потврдување на периодите на осигурување за остварување право на пензија. Договорите имаат за цел обезбедување и заштита на правата од социјалното осигурување на граѓаните на Северна Македонија при привремен работен престој, како и пензиско осигурување на граѓаните и членовите на нивните семејства при постојан престој во другата договорничка држава. Покрај договорите, се склучуваат и *административни спогодби* со кои подетално се уредува начинот и постапката за поднесување на барањата и остварување на правата утврдени со договорите, начинот на пресметување и надомест на трошоците, обезбедувањето на административно-правната помош, размената на податоци, информации и документи, примената на двојазичните обрасци кои го олеснуваат меѓусебното комуницирање помеѓу носителите на социјалното осигурување и осигурениците и др. Договорите за социјално осигурување се засновани на јасно утврдени принципи²⁵.

Пензиски трансфери на дијаспората - На граѓаните на Република Северна Македонија кои живеат во друга држава со која се применува билатерален договор за социјално осигурување се врши пренос на средствата на македонската пензија на лична трансакциска сметка во странство. Идентична е постапката и при трансферот на паричните давања (пр. пензија) на лична банкарска (трансакциска) сметка и за лицата државјани на Северна Македонија кои работеле во странство и таму оствариле право на пензија, а кои се враќаат и продолжуваат да престојуваат/живеат на територијата на Република Северна Македонија, користејќи пензија (или дел од пензија) која ја стекнале работејќи во друга држава. Согласно одредбите од Договорот за социјално осигурување, за непречена исплата на пензијата, граѓанинот треба да доставува потврда за живот заверена од надлежна институција во државата каде

²⁴ Тоа се: Австрија, Хрватска, Турција, Словенија, Швајцарија, Србија, Бугарија, Германија, Босна и Херцеговина, Чешка, Холандија, Романија, Полска, Луксембург, Белгија, Канада, Австралија, Црна Гора, Словачка, Албанија, Унгарија.

²⁵ Тие се однесуваат на: еднаков третман на сите осигуреници, без оглед дали се домашни или странски осигуреници, во поглед на правата и обврските на социјалното осигурување; единство на територијата на двете земји договорнички со цел стекнување, зачувување и повторно воспоставување на правата од областа на социјалното осигурување; уживање на правата од социјалното осигурување на товар на земјата кај која лицето е осигурено; примена на правните прописи за социјално осигурување на земјата договорничка во која е вработен упатениот работник на привремена работа.

живее/престојува. Таа потврда понекогаш се доставува и двапати годишно, во зависност од одредбите во договорот.

Во овој дел воочени се одредени проблеми и потешкотии, кога граѓаните ги доставуваат овие потврди навремено, но поради одредени технички и административни проблеми, (ненавремено пристигнување или пак, нивна ненавремена административна обработка од страна на вработените во Фондот на ПИОСМ), потврдите не се обезбедуваат навремено. Поради тоа, се случува да дојде и до застој во исплатата на пензиите, кој во некои случаи може да трае и до 13 месеци, а граѓаните често и воопшто да не се запознаени за причината за прекилот на исплатата на пензијата.

Во делот на пристапот до социјално осигурување и пензиски трансфери на дијаспората како најзначајни **предизвици** може да се издвојат: *проширување на опфатот на земји со кои се склучени билатерални договори за социјално осигурување, како предуслов за поголем и поефикасен пристап на дијаспората до правата на социјално осигурување; воспоставување на механизам за континуирано следење, непречено и доследно спроведување на склучените билатерални договори за социјално осигурување со земјите каде работат и живеат граѓани на Северна Македонија; подобрување на комуникацијата помеѓу органите и навремено постапување врз основа на барањата за социјално осигурување; воспоставување на механизам за директна и континуирана комуникација помеѓу Фондот на ПИОСМ, МТСП и Агенцијата за иселеништво, за прашања поврзани со остварувањето на социјалните права; унапредување на начините за обезбедување на подобра информираност на граѓаните за прашањата поврзани со правата и обврските врз основа на социјално осигурување; навремен (редовен) трансфер на пензиите на граѓаните кои живеат надвор од земјата; унапредување на работата и ефикасноста на надлежната институција (Фондот на ПИОСМ), во функција на обезбедување непречена и навремена исплата на пензиите на граѓаните во/од дијаспората.*

ВТОР СТОЛБ - ДИЈАСПОРАТА И ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ

Со оваа Национална стратегија за соработка со дијаспората, меѓу другото, се настојува да се промени пристапот кон дијаспората и во однос на нејзиното влијание врз економскиот развој на земјата. За таа цел, фокусот се става на градење на заемна соработка во насока на зголемени економски бенефити како за државата, така и за дијаспората. Искуствата покажуваат дека подрачјата за соработка базирана на партнерство и еднакви можности се многубројни и мошне комплексни. Оттаму, во делот на економскиот развој како значајни подрачја за соработка со дијаспората се издвојуваат: девизните дознаки, трансферот на човечкиот капитал, трговијата, инвестициите, туризмот и филантропските придонеси.

1. Дознаки од дијаспората

Економската врска помеѓу дијаспората и матичната земја првенствено се манифестира преку приливите на дознаките од граѓаните во странство. Нивниот обем и структура отсекогаш биле предмет на внимание на креаторите на политиките, на научната и стручната јавност, а безбедниот и брз трансфер на оние кои ги дозначуваат овие средства.

Методолошки аспекти - Во сите студии за девизните дознаки на мигрантите се укажува на проблемот на недостаток на релевантни податоци и методолошки ограничувања за утврдување на нивниот обем, кој во основа произлегува од различните дефиниции и методологии за прибирање и обработка на податоците за вкупниот обем на девизните дознаки и девизниот прилив²⁶, како и неспорниот факт дека значителен дел од овие средства се трансферираат преку неформални канали. Во таа смисла, при анализата на дознаките од дијаспората треба да се прави јасна дистинкција меѓу девизните дознаки и девизниот прилив врз основа на трансфери од граѓаните на Република Северна Македонија во странство²⁷.

Регулаторна рамка и инфраструктура – Согласно член 5 од Законот за девизно работење приливите од и одливите кон странство врз основа на дознаки од граѓани на Република Северна Македонија се слободни и истите можат непречено да се извршуваат²⁸. Тие може да се извршуваат како редовни банкарски дознаки или преку брзиот трансфер на пари (кој се регулира со Законот за вршење на услуги брз трансфер на пари).

Расположливи податоци – Податоците за девизните дознаки од иселениците и работниците кои престојуваат во странство се расположливи во рамки на билансот на плаќања на НБРСМ, во делот секундарен доход²⁹. Тие се опфатени во делот на трансферите

²⁶ Народната банка на Република Северна Македонија (НБРСМ) и Светската банка (Сб), користат различни дефиниции за категоријата дознаки. Дефиницијата на Сб е поширока има три компоненти: дознаки од работници, надоместоци за вработените и трансфери на мигрантите. НБРСМ во дефиницијата не ги вклучува трансферите на мигрантите, кои се вклучени во девизните трансакции. ММФ под дознаки подразбира: надоместоци на вработени, дознаки на работници и тековни трансфери во други сектори.

²⁷ Тоа се два различни поими, односно девизните дознаки се само девизните средства кои се дозначени преку македонскиот банкарски систем, но не и ефективата која во земјата се внесува лично или преку неформални канали, како и онаа која е вложена на девизна книшка во банка. осигурување на товар на земјата кај која лицето е осигурено; примена на правните прописи за социјално осигурување на земјата договорничка во која е вработен упатениот работник на привремена работа.

²⁸ https://www.finance.gov.mk/files/u11/zakon_za_devizno_rabotenje_precisten_tekst.pdf (Пристапено на 12.4.2018 г.)

²⁹ Тие се однесуваат на трансфери на: а) државата и б) другите институционални единици – даватели и примачи на средства од странство (финансиски и нефинансиски претпријатија, домаќинства и непрофитни институции коишто им служат на домаќинствата).

на другите институционални единици - даватели и примачи на средства од странство, кои ги сочинуваат:

- » Личните трансфери (тековните трансфери помеѓу резидентните и нерезидентни домаќинства)- дознаки во и од странство на домашни физички лица преку формални - официјални канали (преку банките и преку брзиот трансфер на пари). Како прилив се евидентираат сите дознаки од иселеници и работници кои престојуваат во странство во корист на резиденти - физички лица во Република Северна Македонија и обратно³⁰;
- » Останатите тековни трансфери кои ги сочинуваат: а) ренти, пензии, инвалиднини и сл. и б) нето откупената ефектива по менувачко работење. За износите на нето откупената ефектива која се влева во банкарскиот сектор се проценува дека во значителен дел претставува примени трансфери во ефективни странски пари (кеш), односно дознаки кои се примени преку неформални канали. Сепак, мора да се има предвид дека дел од овие средства потекнуваат и од наплати на резиденти од нерезиденти, како и продадени стоки и услуги (нерегистриран извоз т.е. сива економија).

Девизни дознаки - промени и постојни состојби - Податоците на НБРСМ за приватните трансфери се однесуваат на три компоненти на дознаки од дијаспората - девизни дознаки и други приватни трансфери (ренти, пензии, инвалиднини и др.), кои во најголем дел потекнуваат од граѓаните во странство, како и девизите на менувачкиот пазар, за кои вообичаено се проценува дека околу 50% потекнуваат од дијаспората. Овие податоци укажуваат на големи промени во обемот и структурата на дознаките од дијаспората³¹. Врз основа на анализата за периодот 2003-2016 година може да се констатира:

- Порастот на нето девизните дознаки осцилира и има тренд на намалување, односно не кореспондира со порастот на емиграцијата. Вкупниот обем на нето дознаките и другите трансфери во периодот 2003-2008 година се зголеми за 45,9%, а од 2009 до 2016 година за 27,3%. Намалениот пораст на дознаките е условен од промените во структурата на миграцискиот контингент (порастот на семејната емиграција), како и намалувањето на растот на платите во реалниот сектор во глобални рамки;
- Другите приватни трансфери (кои во голем дел доаѓаат врз основа на пензии и инвалиднини на граѓани кои работеле во странство) се зголемија за два и пол пати. Од 2012 година нивниот обем е поголем од оној на нето дознаките. Овие промени соодветствуваат со стареењето на миграцискиот контингент;
- За трипати се зголеми приливот на девизи којшто мигрантите го внесуваат во земјата како готовина или преку други неофицијални канали. Така на пример, неговиот обем се зголеми од околу 173,5 (2003) на 531 милиони евра (2016 година), доколку тие претставуваат 50% од девизите на менувачкиот пазар;
- Вкупниот обем на девизниот прилив на дијаспората (по трите основи) беше и остана мошне значајна големина. Во 2016 година тој изнесува околу 10% од домашниот бруто-производ.

³⁰ Како одливи се евидентираат сите дознаки на резиденти физички лица во корист на нерезиденти физички лица, без оглед на тоа дали тие се трансферираат преку банки или преку брз трансфер на пари.

³¹ Податоците се ажурираат на квартална основа. Временската серија е расположлива од 2003 година.

Според податоците на Светската банка за 2012 година најголем дел (околу 60%) од девизните дознаки на дијаспората доаѓаат од европските земји на прием и тоа: Германија (23%), Италија (22%), Швајцарија (11%), Австрија (5%)³². Тоа во основа кореспондира со обемот на емиграција од Република Северна Македонија во европските земји на прием.

Досегашни активности во однос на трансферот на девизните дознаки преку официјални канали - Со Резолуцијата на миграциската политика за периодот 2015-2020 година беа предвидени повеќе активности во областа на трансферот на девизните дознаки. Од нив досега беа реализирани активностите во надлежност на НБРСМ. Тоа се:

- Во 2016 година беше реализирано прилагодувањето/надградувањето на платниот систем МИПС со можност за прекугранични плаќања во евра;
- Во 2016 година беа направени измени во законската и подзаконската регулатива за платен промет со странство, заради правно интегрирање на новиот систем за прекугранични плаќања;
- Во делот на промоцијата на официјалните канали за прилив на девизни дознаки, беа информирани физичките лица (во земјата и странство) и компаниите за новиот канал на плаќања во евра преку платниот систем МИПС и TARGET2. Подготвена е и стратегија за промоција на новиот канал за плаќања. Промотивните активности започнаа во март 2017 година кога НБРСМ го претстави системот пред банките и компаниите;
- Направена е анализа на можностите за натамошна либерализација на девизниот режим, во насока на мобилизација на девизните дознаки од дијаспората преку официјални канали. За таа цел, прилагодена е регулативата според која овие лица без ограничување можат да дозначуваат средства од странство во Република Северна Македонија по банкарски канали;
- Анкетната анализа на приватните трансфери е континуирана активност на НБРСМ. Последната анкета е спроведена во 2016, а во 2017 година е направена првична анализа на резултатите од ова анкетно истражување.

Трошоци за трансфер на девизни дознаки - Со Резолуцијата на миграциската политика (2015-2020 година) беше предвидено согледување на можностите за воспоставување на ранг-листа (scorecard) и / или прибирање и објавување на споредбени податоци за надоместоците на банките и институциите даватели на услуги, како и за брз трансфер на приливи од странство. Директивата за платежни услуги (PaymentAccountDirective), чиј рок за транспонирање во националните законодавства на земјите членки на ЕУ беше септември 2016 година, предвидува прибирање податоци за надоместоци кои давателите на платежни услуги ги наплатуваат од корисниците и нивно објавување од страна на надлежен орган. Министерството за финансии и НБРСМ тековно работат на имплементирање на некои одредби од оваа директива во Нацрт-законот за платежни услуги и платни системи.

³²International Monetary Fund: Macedonia: Remittances and Economic Development, Meeting of the Inter Ministerial Group on Migration Policy, Skopje, May 2014

Користење на девизните дознаки - Развојните ефекти на девизните дознаки во голема мера се детерминирани од начинот на нивното користење. Сите истражувања во последната деценија во однос на користењето на девизните дознаки и девизните приливи од дијаспората покажуваат дека најголем дел од овие средства се користат за лична потрошувачка³³. Тоа го потврдува и едно од последните истражувања (реализирано во 2013 година) според кое 61% од овие средства се користат за потрошувачка, 16% за инвестиции во недвижен имот, 6% за образование, 5% за плаќање на долгови и сл.³⁴ Само мал дел од дознаките се користени за инвестиции во постојни или нови бизниси. Истражувањата на УСАИД покажуваат дека 15% од дознаките можат да бидат насочени кон продуктивни инвестициски активности³⁵.

Во однос на девизните дознаки Република Северна Македонија треба да се стреми кон имплементација на мерки и активности за зголемен трансфер на овие средства преку официјални канали, како и создавање на можности за нивно попродуктивно користење во насока на максимизација на личниот бенефит и поддршка на развојот на земјата. Северна Македонија има солидна регулаторна рамка и инфраструктура за трансфер на девизни дознаки. Освен тоа, земјата се карактеризира со стабилни макроекономски услови, поволни девизни курсеви и ниска инфлација. Оттаму, во делот на девизните дознаки како значајни **предизвици** се издвојуваат: *создавање на претпоставки за зголемен прилив на дознаки од дијаспората преку официјални канали преку намалување на трошоците за трансфер на девизни дознаки од странство; зголемена информираност за можностите за брз и безбеден трансфер на девизни дознаки преку официјални канали; евидентирање на дознаките во изворот (наведување на целта на дознаката при испраќање на средствата); креирање на ефикасна политика и мерки за насочување на дознаките кон нивно попродуктивно користење.*

2. Социјален капитал - трансфер на знаења и технологија преку ангажирање на претставници на дијаспората

Во услови на голема интелектуална емиграција на високообразовани кадри од земјата и растечкото значење на човечкиот капитал, како еден од најзначајните фактори на развојот, неспорна е потребата за создавање на претпоставки за воспоставување на различни видови на соработка со овој сегмент на дијаспората, базирана на заемен економски интерес.

Континуируаниот пораст на интелектуалната емиграција, која во последната деценија достигна мошне големи размери, условува промени во обемот и профилот на расположливата работна сила со високо ниво на образование (посебно од одредени области) и намалување на нивото на човечкиот капитал во Република Северна Македонија. Во услови на интензивен процес на стареење на населението и намален прилив на нови

³³Mughal, A. G., Cipusheva, H., Abazi, H. (2008): *Migration, Remittances, and the Standards of Living in the Republic of Macedonia. A report based on the 2008 quality of life survey*, South East European University, Tetovo.

Global Development Network (GDN) (2009): *Development on the Move: Measuring and Optimizing the Economic and Social Impacts of Migration in the Republic of Macedonia. Country Report, Skopje.*

³⁴Petreski, M. and Jovanovic, B. eds. (2013) *Remittances and Development in the Western Balkans: The cases of Macedonia, Kosovo and Bosnia-Herzegovina*. Scholars' Press.

³⁵United States Agency for International Development: *Enabling the Diaspora to Invest Back Home* (<https://www.usaid.gov/>, Пристапено на 18.3.2018 година).

генерации во земјата, тоа ќе услови долгорочни негативни ефекти во областа на социо-економскиот развој на земјата. Со овие миграциони движења првенствено се опфатени инженерите, а во последните години и медицинскиот кадар. Пораст бележи и емиграцијата на високообразованите кадри од другите области.

Независно од зголемениот интерес на младите за факултетите од техничко-технолошките науки, а следствено на тоа и порастот на број на дипломирани инженери од различни области, на пазарот на трудот се чувствува континуиран недостиг на ваков кадар³⁶. Станува збор за многу неповолни трендови од аспект на развојот ако се има предвид дека поголемиот ангажман на инженерскиот кадар има мултипликативно позитивно влијание врз развојот на реалниот сектор и креирањето на нови работни места, односно *зголемувањето на конкурентноста и порастот на вработеноста* - двата најгорливи проблеми со кои се соочува македонската економија во последните две децении. Во таа насока, треба да се набљудуваат и најзначајните „brain drain“ последици врз економијата и развојот на земјата, а кои се во тесна корелација со ефикасноста на користењето на талентите и иновациите.

Директното влијание на интелектуалната емиграција, меѓу другото, го потврдува рангирањето на земјата според индикаторите на Светскиот економски форум за: *расположливост на научници и инженери, потпирање на професионалниот менаџмент; капацитет за иновации и квалитет на научно-истражувачките институции*. Во периодот 2010-2016 година позицијата на Северна Македонија според индикаторот - *расположливост на научници и инженери* се движи над 81 место. Уште понеповолна е нејзината позиција според индикаторите: *потпирање на професионален менаџмент* (земјата е рангирана на 133 место во 2012 и 102 место во 2014 година) и *капацитет за иновации и квалитет на научно-истражувачките институции*, според кој се наоѓа на 99 (2012) и 82 место (2016 год.).

Уште посложена е ситуацијата во однос на расположливиот медицински кадар. Иако во последната деценија бројот на дипломирани кадри од областа на медицинските науки континуирано се зголемуваше, односно се удвои (од околу 350 во 2005 на 700 лица во 2015 година), земјата денес се соочува со сериозен недостиг на лекари и специјалисти од различни области.

Интензивна интелектуална емиграција условува се понагласен дефицит на високообразовани кадри, поради што земјата е соочена со сериозен проблем на недостиг на еден од најзначајните фактори на развојот. Во вакви околности, покрај со намалување на интензитетот на интелектуалната емиграција, недостигот на кадар може да се надомести и со активности на државните институции за стимулирање на трансфер на знаење и технологија преку ангажирање на претставници на дијаспората. Денес трансферот на знаење преку претставници од дијаспората во Република Северна Македонија е на многу ниско ниво. Оттаму, остануваат неискористени капацитетите и искуствата на претставници

³⁶ Бројот на дипломирани на факултетите од техничко-технолошките науки се зголеми од 659 (2005) на 1010 лица (2015 година), а во овој период на овие факултети дипломираше 13787 лица (www.stat.gov.mk, Пристапено на 9.11.2017 година).

од дијаспората кои денес работат во реномирани компании и постигнале значаен успех на меѓународно ниво во различни области. Оваа состојба првенствено е условена од недостигот на информации за овој човечки капитал надвор од земјата.

Во постојните околности, од аспект на воспоставувањето на соработка со високообразованите и стручни кадри во странство, Република Северна Македонија се соочува со повеќе **предизвици**: *мапирање на високообразованите кадри во дијаспората и креирање на база на податоци (електронска платформа за мрежно поврзување), како претпоставка за воспоставување соработка и трансфер на знаења и технологија преку ангажирање на претставници на дијаспората; утврдување и воспоставување на механизми за успешна реализација на оваа соработка со државните институции и реалниот сектор во земјата, базирана на заеден економски интерес; искористување на можностите за соработка на стручњаци од дијаспората со институции во земјата со поддршка на меѓународни организации и други актери (првенствено воспоставување на соработка со високообразовани кадри од дијаспората од областа на техничко-технолошките науки и медицинските науки).*

3. Трговијата и дијаспората

Кога станува збор за трговијата и дијаспората, вообичаено се мисли на трговија со т.н. „носталгични добра“. Оттаму и изразот „носталгична трговија“ - феномен кој укажува на навиките на иселениците да купуваат добра од нивните земји на потекло, дури и ако постојат слични производи во земјата на престој со пониски цени. Прецизни пресметки на вредноста на оваа трговија со носталгични добра (во земјите на престој и во рамките на дијаспора туризмот) не е возможна со оглед на тоа што таа во статистиките не се евидентира посебно. Иако се претпоставува дека оваа размена не претставува голем дел од светската трговија, нивното значење за матичните земји е неспорно.

Со развојот на меѓународната трговија, се повеќе се намалуваат неформалните механизми за пренесување на производи од земјите на потекло од страна на дијаспората. Зголемената трговија со земји на прием со побројна дијаспора од Република Северна Македонија би имала повеќестрана корист: поголем пристап на дијаспората до македонските производи, воспоставување на деловни врски на домашните компании со компании во дијаспората и зголемен извоз на домашни производи. Тоа претпоставува реално согледување на потребата и можностите, како и создавање на претпоставки за унапредување на овие трговски врски.

Поголемите македонски компании сами успеваат да ги пласираат своите производи ширум светот, вклучително и во земјите со побројна дијаспора. Тие пробивањето на странските пазари во најголем дел го реализираат самоиницијативно, без поддршка од други институции. Дополнително, самоиницијативно се реализира и поврзувањето на македонските со странски компании и со компании на претставници од дијаспората. Вклучувањето на државните институции во нивното поврзување и евентуално поттикнување на деловната соработка при извозот на македонските производи би било корисно за сите. Денес поврзувањето на македонските компании со потенцијалните странски пазари каде

би можеле да реализираат извоз на своите производи се врши преку стопанските комори на Северна Македонија.

Воспоставувањето соработка со дијаспората во насока на зголемување на извозот на македонски производи и нивна поголема достапност во земјите / подрачјата каде престојуваат поголем број граѓани на Република Северна Македонија, како и интензивирањето на трговијата помеѓу македонските компании и компаниите од дијаспората е комплексен процес. Неговата ефикасна реализација е соочена со следните **предизвици**: *согледување на актуелната ситуација, потребата и условите за извоз на македонски производи во земји/подрачја со побројна дијаспора; мапирање и креирање на база на податоци на деловни субјекти во областа на трговијата на претставници на дијаспората и на извозници од РСМ, како претпоставка за поврзување на македонски компании и бизнисмени од дијаспората кои се заинтересирани за воспоставување трговски врски; иницијативи за запознавање и вмрежување (вклучувајќи онлајн алатки и трговски саеми), на бизнисмените од Северна Македонија и од дијаспората во областа на трговијата; реализација на обуки за македонските микро, мали и средни претпријатија за настап на странски пазари и вмрежување со дијаспората со цел отворање на нови пазари.*

4. Влијанието на дијаспората врз инвестициите и пазарот на капитал

Влијанието на дијаспората врз инвестициите и пазарот на капитал се набљудува во поширок контекст и со променет фокус во однос на економските бенефити на дијаспората и зголемување на сигурноста на нивните инвестиции во Република Северна Македонија. Во таа смисла, заложбата оди во насока на воведување на дополнителни бенефиции и административни олеснувања за директните инвестиции од дијаспората, проширување на организираната форма на делување на бизнис-дијаспората, согледување на можностите за вклучување на дијаспората во реализација на проекти со јавно приватно партнерство и на потребата од издавање на „обврзници за дијаспората“, како и зголемена вклученост на дијаспората во привлекувањето на странски инвеститори.

Постојни состојби и можности за инвестиции од дијаспората - Според неофицијални податоци, во Република Северна Македонија денес функционираат околу 70-80 мали бизниси, кои се резултат на директни инвестиции од дијаспората. Овие инвестиции досега се категоризираат во ставката странски инвестиции и поради тоа не постојат официјални податоци за висината и бројот на инвестициите од дијаспората. Оттаму, за реално согледување на нивниот обем и структура неопходно е идентификување на сите постојни инвестиции од дијаспората, односно нивно издвојување од странските директни инвестиции. Од не помало значење е идентификувањето на проблемите со кои се соочуваат овие инвеститори.

При креирањето на политики за привлекување на странски директни инвестиции, во периодот што следи внимание треба да се посвети на привлекувањето на инвестиции од дијаспората. Во таа насока, неопходно е посветено да се работи на полето на враќање на довербата на дијаспората кон матичната земја, како и понуда на економски бенефит

и сигурност при реализацијата на овие инвестиции. На крајот на 2017 година Владата на Република Северна Македонија ја усвои новата економска програма. Со истата се предвидува, покрај домашните и странските инвеститори, поволностите кои ги нуди државата да ги користат и инвеститорите од дијаспората.

Директни инвестиции на дијаспората - Тие се регулирани со мерките на индустриската политика за поттикнување на инвестициите и конкурентноста на македонската економија, како и со Законот за финансиска поддршка на инвестициите. По донесувањето на пакетот законски мерки кои произлегуваат од економската програма на Владата сите инвеститори, вклучително и оние од дијаспората, ќе можат да добијат финансиска стимулација за развој на нивните бизниси. Согласно член 33 од овој закон, за почетни инвестициски вложувања на деловни субјекти основани од државјани на Република Северна Македонија, коишто имаат живеалиште или привремен престој надвор од земјата и доколку инвестицијата се однесува на: инвестициски проекти од значаен економски интерес за државата, пораст на капитални инвестиции, откуп на материјални средства од деловни субјекти со потешкотии или во делот на зголемување на конкурентноста на пазарот, финансиската поддршка се зголемува за дополнителни 10%. Ова е значајна стимулација и квалитативно нов пристап кон инвеститорите од дијаспората, кој треба да биде придружен и со други активности.

Организирана форма на делување на бизнис-дијаспората - Со цел мобилизирање на бизнис-дијаспората за поттикнување на директните инвестиции, како и поголема вклученост при користењето на другите можности и новите финансиски инструменти за зголемување на инвестициите во земјата, неопходна е активна вклученост на сите надлежни државни институции. Нивните активности би требало да бидат насочени кон мапирање на бизнис-дијаспората, одржување на редовни контакти, информирање за можностите за инвестирање и пристап до финансиски средства во матичната земја. Од не помало значење е организирањето на бизнис настани за потенцијалните инвеститори од дијаспората како еден од чекорите за враќање на довербата и поттикнувањето на нивниот интерес за инвестициите во матичната земја. Дополнително, интегрирањето на стопанските комори на Република Северна Македонија и поврзувањето на бизнис секторот во земјата и дијаспората, исто така, би требало да резултираат со зголемен интерес на бизнис-дијаспората за инвестиции во различни области.

Вклученост на дијаспората во реализација на проекти со јавно приватно партнерство - Тоа претставува алтернативна форма на обезбедување на финансиски средства за реализирање на инфраструктурни проекти, за кои Владата пројавува се поголем интерес. Успешноста на оваа форма на финансирање на проекти, пред сè е детерминирана од природата на проектите и субјектите кои се вклучени во нивната реализација. Јавно приватното партнерство е специфична форма на финансирање на проекти која треба да се темели на солидна регулаторна и институционална рамка. Економската исплатливост и можностите за успех на овие инвестициони зафати се клучниот мотив на јавниот и приватниот партнер за оваа форма на финансирање на инфраструктурни проекти во различни области. Овие проекти може да бидат интересна можност за инвестиции и на

бизнис-дијаспората, поради сигурноста која ја нуди партнерството со јавниот сектор и можностите за остварување на економски бенефит. Оттаму, државата треба да создаде соодветна регулатива во оваа област и да ги промовира областите во кои јавното приватно партнерство е фаворизирана форма за финансирање на проекти од јавен интерес. Успешната реализација на овие проекти би била условена од заемниот интерес на државата и бизнис-дијаспората, но и од економско-финансискиот капацитет на потенцијалните инвеститори од дијаспората.

Издавање на „обврзници за дијаспората“ - Тоа претставува форма на иновативен финансиски инструмент преку кој на инвеститорите од дијаспората би им се дала можност да учествуваат во реализирањето на инфраструктурни проекти во земјата, посебно во проекти на локално ниво. Станува збор за финансиски инструмент кој носи бенефит на државата /локалните заедници и на имателите на овие обврзници, односно на претставниците на дијаспората. За таа цел неопходно е најпрво да се идентификуваат можностите кои ги дава постојната регулатива. Од не помало значење е координираноста на релевантните финансиски институции во државата при утврдување на можностите за издавање на ваков тип на финансиски инструменти согласно законската регулатива. Успешноста на финансирањето на инфраструктурни проекти со издавање на обврзници, посебно на локално ниво е условена од интересот и иницијативата од страна на општините, како и промоцијата на бенефитите од овој финансиски инструмент за инвеститорите од дијаспората.

Улогата на бизнис-дијаспората во привлекувањето на странски инвеститори - Покрај како потенцијални инвеститори, дијаспората може да даде значаен придонес и во насока на привлекувањето на странски инвеститори во Република Северна Македонија. Притоа, особено доаѓа до израз улогата на претставниците од бизнис-дијаспората и лица кои работат во реномирани светски компании, односно оние кои имаат реален капацитет да стимулираат влез на странски инвестиции. Во овој контекст, треба да се стави акцент на промоцијата на економската програма усвоена од страна на Владата на Република Северна Македонија на крајот на 2017 година, промоција на Законот за финансиска поддршка на инвестициите, како и на интензивирање на контактите со делот од бизнис-дијаспората која може да влијае на привлекување на странски инвеститори во земјата.

Денес Северна Македонија има респектабилна бизнис-дијаспора, чија поголема вклученост во инвестициските активности на земјата може да придонесе за поттикнување на економскиот развој. Оваа соработка треба да се темели на заемен економски интерес, сигурност и еднаков третман со другите инвеститори. Во таа насока, земјата се соочува со повеќе **предизвици**: промовирање на можностите и создавање погодности за зголемен обем на директни инвестиции на дијаспората; мапирање на бизнисмени од дијаспората и нивно континуирано информирање за можностите за инвестирање во земјата; натамошно проширување на организираната форма на делување на бизнис-дијаспората; идентификување на можностите за вклучување на дијаспората во реализација на проекти со јавно приватно партнерство; анализа на можноста за создавање услови за

издавање на „обврзници за дијаспората“; поорганизирано делување на бизнис-дијаспората во привлекувањето на странски инвеститори.

5. Дијаспора туризам

Унапредувањето и промоцијата на дијаспора туризмот, вклучително и преку субвенционирање на проекти во оваа област, може да придонесе за дополнително поврзување на дијаспората со матичната земја (посебно на втората и третата генерација), но и да создаде можности за инвестиции на дијаспората во оваа област.

Туризмот има многу важна улога за развојот на македонската економија³⁷. Бројот на туристи е најголем во летниот период, кога и поголем број наши граѓани кои престојуваат во странство доаѓаат во земјата, но нема податоци за тоа колкав дел од нив ја користат туристичката понуда на земјата³⁸. Тие вообичаено доаѓаат во посета на родниот крај и притоа користат локални угостителски услуги и/или имаат кратки престои во некои од туристичките центри.

За разлика од странските туристи, оние од дијаспората се склони кон одржување на врски со локалната економија. Искуствата покажуваат дека иако тие не трошат толку средства колку странските туристи, во просек нивната потрошувачка е повеќе насочена кон домашните производи.

Дијаспора туризмот има две дополнителни предности. Прво, тој не е толку сезонски како меѓународниот туризам, со што придобивките порамномерно се распределуваат во текот на годината. Тоа отвора можности за привлекување на туристи преку промовирање на организирани настани во текот на годината. Второ, дијаспора туризмот може да придонесе кон географска експанзија на севкупниот туризам во земјата, бидејќи туристите од дијаспората често патуваат во места кои се ретко посетувани од странските туристи, со цел да се видат со пријатели и роднини, да учествуваат на разни културни, верски или други настани. Оттаму, дијаспора туризмот може да се искористи за приклучување на растечкиот тренд за привлекување на т.н. „софистицирани туристи“, чии интереси ги надминуваат вообичаените аспекти на летниот луксузен туризам.

Како најчести форми на дијаспора туризмот може да се издвојат³⁹: *медицинскиот туризам* - неговото промовирање придонесува за дополнителен развој на медицинскиот сектор; *бизнис туризам* - владите во партнерство со приватниот сектор често ги рекламираат своите капацитети за организирање на корпоративни настани на бизнис-дијаспората во земјите на потекло; *продолжени посети и враќање на дијаспората* – трајно враќање или сезонска посета на пензионерите во родниот крај и градење на втор дом се можности кои владите и приватниот сектор можат да ги нудат при промовирањето на

³⁷ Според Државниот завод за статистика во 2015 година Северна Македонија ја посетиле над 800 илјади туристи, односно околу 30% повеќе во споредба со 2000 година (www.stat.gov.mk, Пристапено на 15.3.2018 година)

³⁸ Посетите на иселениците во земјите на потекло вообичаено се самоорганизирани, бидејќи се комбинација од посета на роднини и пријатели и конвенционален туризам. Притоа, тие често ги користат и патните исправи од земјите на потекло што води кон потценување на статистиката на туристички посети, а за овој тип на туризам нема прецизна евиденција.

³⁹ DIASPORAS – New partners in Global Development Policies, USAID & MPI, Washington DS, 2010, p. 99-105.

дијаспора туризмот; *религиозен туризам* – се однесува на посета на свети места со духовно и симболично значење за иселениците, како и промовирање на верски празници и собири; *туризам поврзан со културното наследство* – тој се фокусира на историјата, културата и идентитетот на земјата, а се користи за посети на градови и области кои се означени како светско културно наследство заштитено од УНЕСКО; *специјализирани тури за туристи од дијаспората* - патувања, семејни собири или генеолошки тури со цел откривање на семејното стебло⁴⁰.

Благодарейќи на големото културно наследство и природните вредности, архитектонско-урбанистичките споменици и споменични целини, духот на минатото и зачуваната автентичност, Република Северна Македонија има огромен потенцијал за развој на културниот туризам. Во насока на зачувување на културниот идентитет на дијаспората неопходен е развој и континуирана промоција како на масовниот (поврзан со голем број посетители од дијаспората), така и на селективниот туризам (поврзан со мали групи на посетители), за посети на културно-значајни локалитети во земјата, посебно за младите.

Сите сознанија укажуваат дека постои простор за унапредување на туристичките содржини, промоција и унапредување на дијаспора туризмот, како и зголемување на понудата и динамиката на туристички содржини, посебно во летните месеци, кога значителен дел од дијаспората престојува во земјата. Притоа, внимание треба да се посвети на сите споменати форми на дијаспора туризмот, посебно на оние кои ќе придонесат за запознавање на младите од втората и третата генерација на граѓаните во странство со културните особености на Северна Македонија.

Политиката на субвенционирање на нискобуџетни летови треба да продолжи и во иднина, со проширување на бројот на дестинациите со побројна дијаспора. За зголемување на бројот на странски туристи и туристи од дијаспората би требало да се разгледаат и можностите за субвенционирање на туристички проекти и содржини, особено во насока на продолжување на туристичката сезона. Од аспект на унапредувањето на дијаспора туризмот од не помало значење е и вклучувањето на дијаспората во туристичката индустрија како инвеститори, но и како промотори на македонскиот туризам во земјите на престој.

Во однос на соработката со дијаспората во областа на туризмот, денес Република Северна Македонија се соочува со повеќе **предизвици**: *создавање претпоставки за поголемо користење на туристичката понуда во земјата при доаѓањето на нашите граѓани од странство; идентификување и реализација на посебна туристичка понуда за младите (втората и третата генерација) од дијаспората; промоција на културниот туризам; континуирано унапредување на туристичката понуда, вклучително преку субвенционирање на нискобуџетни летови и туристички содржини и интензивирање на промоцијата на македонскиот туризам; согледување на можностите за вклучувањето*

⁴⁰ Ова вклучува активирање на приватниот и јавниот сектор кој треба да го олесни пристапот кон документи за семејни сродства сл. Шкотска е добар пример за организиран поврат на иселениците, со организирање на година на враќањето во која Шкотите се привлекуваат да ја посетат својата татковина.

на дијаспората во туристичката индустрија како инвеститори; вклучување на организациите на дијаспората во промоција на македонскиот туризам во земјите на престој.

6. Филантропски придонеси на дијаспората

Финансиските прилози од дијаспората може да бидат мали, индивидуални доброволни донации или големи семејни богатства организирани во фондации. Тие можат да бидат пренесени преку мали организации формирани со специфична цел да се насочат ресурсите во конкретна област во земјата на потекло или преку софистицирани непрофитни асоцијации кои делуваат на национално или регионално ниво. Во последните неколку години беа создадени бројни посреднички организации со цел да ги поврзат донаторите со конкретни проекти, да се олеснат комуникациите и да вршат надзор на филантропските ресурси.

Филантропските активности на дијаспората се значително променети со текот на времето и низ генерациите. Првиот фактор кој има сигнификантно влијание на промената на односот на дијаспората кон филантропијата е порастот на високообразованата миграција, што имплицира пораст на влијателни и добро поврзани мигранти. Тие се повеќе ги користат социјалните медиуми и можностите за групирање на филантропите со мала финансиска моќ, со цел да ги зголемат филантропските придонеси кон земјите на потекло. Вториот фактор е развојот на комуникациските технологии, кој направи големи промени во начинот на интеракција и организација на луѓето. Со користење на интернет-технологиите, иселениците од средната класа имаат поголеми можности за одржување на контакти со татковината. Тоа, меѓу другото, создава услови за поголеми придонеси на иселениците во филантропските активности во матичните земји. Глобалната филантропија забележува големи промени и од аспект на обемот на придонесите. Големите донатори стануваат се постратешки ориентирани во нивните донации, додека интернетот и социјалните медиуми на малите донатори им овозможуваат (олеснуваат) да ги групираат средствата и да пронајдат проекти од специфичен интерес.

Досегашните филантропски придонеси на дијаспората во Северна Македонија се неспорни и мошне значајни. Факт е дека е сигнификантен бројот на претставници на дијаспората кои се и големи филантропи, но информациите за нивните активности и финансиската вредност на овие придонеси се оскудни. Официјални податоци недостасуваат од разбирливи причини, ако се има предвид дека филантропите вообичаено сакаат да останат анонимни и немаат за крајна цел комерцијална промоција на нивните филантропски придонеси. Тие се состојат од донација на финансиски средства, потоа донација на различна медицинска опрема и апарати за болници/клиники, возила за брза помош, како и кофинансирање на изградба или санација на училишта, верски објекти, финансирање на археолошки истражувања и др.

Сознанијата на организациите кои активно работат со дијаспората укажуваат на потребата за дополнителни олеснувања на филантропските активности и стеснување на просторот за нивна злоупотреба од каков било вид. Тоа укажува на неопходноста за

подетална анализа на регулативата во оваа област, како и согледување на постојната состојба во поглед на даночните и административните процедури.

Од аспект на зголемувањето и унапредувањето на ефикасноста на филантропските придонеси на дијаспората, Северна Македонија се соочува со следните **предизвици**: *идентификување на потребата за ревизија на постојната регулатива во областа на донациите; согледување на можностите за даночни и административни олеснувања за филантропските придонеси на дијаспората; унапредување на соработката на земјата со дијаспората во областа на филантропските придонеси; создавање на механизам за сведување на минимум на злоупотребите поврзани со филантропските придонеси на дијаспората.*

ТРЕТ СТОЛБ - ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И МЛАДИ

Во услови на континуиран пораст на емиграцијата на младите и на семејната миграција, потоа се побројната втора и трета генерација на наши граѓани во странство, како и на интензивирање на интелектуалната емиграција, неспорно целисходна е определбата на Владата еден од столбовите на Стратегијата да се однесува на соработката во областа на образованието, науката и младите.

1. Соработка во областа на образованието

Подрачјата за соработка со дијаспората во областа на образованието се многубројни, но во оваа Национална стратегија како приоритетни се издвојуваат три: изучување на мајчиниот јазик, обезбедување на можности за вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование на Република Северна Македонија.

а) Изучување на македонскиот јазик и јазиците на заедниците кои живеат во РСМ, од децата во дијаспората

Изучувањето на мајчиниот јазик е еден од најзначајните приоритети од аспект на унапредувањето на соработката со дијаспората во областа на образованието. Ова прашање особено се актуелизира со порастот на бројот на децата (0-14 години) во миграцискиот контингент, условен од зголемената семејна емиграција и растечкиот број на деца родени во странство. Податоците на Еуростат за бројот на граѓани на Република Северна Македонија во европските земји на прием според возраст покажуваат дека во последната деценија бројот на децата (0-14 години) има тренд на континуиран и значителен пораст. Во 2016 година тој достигна 58080 деца и е речиси двојно поголем од оној во 2007 година (30654 деца). Овие податоци секако не значат целосен опфат на децата, бидејќи во статистиките на Еуростат нема податоци за одделни земји на прием или тие се нецелосни. Просторната дистрибуција покажува дека околу 95% од децата престојуваат во пет земји на прием. Имено, повеќе од четири петтини од децата се во Германија, Италија и Швајцарија (81,3% во 2007 и 84,6% во 2016 година), а повеќе од 10% во Австрија и Словенија (15,5% и 10,8%, респективно). Анализата на овие податоци по петгодишни возрасни групи, пак, покажува дека порастот на децата се одвива со различна динамика. Така, бројот на децата (0-4 години) во овој период се зголемил за два и пол пати и во 2016 година достигнува безмалку 22000. Бројот на децата 5-9 години и 10-14 години, пак, се зголеми за околу 70% и 54%, респективно.

Денес релативно голем број на деца има и во миграцискиот контингент во прекуокеанските земји на прием, но за нив нема посеопфатни податоци. Со редовното анкетно истражување на општините во САД, во периодот 2011-2015 година, идентификувани се 10423 деца (0-14 години) на лица кои се изјасниле како Македонци, од кои 3554 деца се на возраст од 0-4 години, 3365 од 5-9, а 3504 деца од 10-14 години⁴¹.

⁴¹https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_15_SPT_B15002&prodType=table (Пристапено на 15.2.2018 година)

Овие показатели ја потврдуваат потребата за поголемо внимание на државата во делот на изучувањето на мајчиниот јазик на децата од нашите граѓани во странство, како една од најзначајните претпоставки за зачувување на нивниот културен идентитет. Тоа е комплексен процес во кој треба да бидат опфатени повеќе аспекти: обезбедување наставен кадар; подготовка на програми; обезбедување учебници; согледување на можностите за користење на современа информатичка технологија и методи за учење на мајчин јазик на далечина.

Наставен кадар за изучување на мајчиниот јазик на дијаспората - Согласно Законот за основното образование, за децата на граѓаните од Република Северна Македонија кои престојуваат во странство Министерството за образование и наука (МОН) организира настава за учење на македонскиот јазик и култура, а за припадниците на заедниците кои зборуваат мајчин јазик различен од македонскиот и на нивниот мајчин јазик. Оваа настава се реализира врз основа на меѓународни договори ратификувани согласно Уставот на Република Северна Македонија.

Согласно законските и подзаконските прописи⁴² од оваа област МОН ангажира наставници за изведување на дополнителна настава за мајчиниот јазик и културното наследство за децата во странство. Тие се избираат по пат на конкурс со мандат од 4 години. Процесот на избор на наставници кои предаваат мајчин јазик во странство вообичаено е инициран од здруженија на наши граѓани во странство врз основа на одреден број на деца. Со поддршка на МНР иницијативата се доставува до МОН, кое побарува да се достават списоци на потенцијалните ученици, доказ за просторот каде би се реализирала наставата и обезбедена дозвола од органот надлежен за образование во земјата на престој со цел склучување на Меморандум за соработка помеѓу двете држави. Финансиски средства за ангажирање на наставниците во странство одобрува Министерството за финансии. Освен тоа, не помалку значајно е склучувањето на меѓународни договори помеѓу државите во областа на образованието, како и во областа на здравственото и социјалното осигурување, со цел регулирање на сите права на наставникот кој би се упатил на работа во странство.

Во пракса постапката за испраќање на наставници за дополнителна настава на мајчин јазик во странство е мошне комплексна и многу често спора. Покрај тоа, иницијативата често нема доследност и истрајност во обезбедување на сите предуслови. Досегашната пракса покажува дека постапката најчесто се успорува, а некогаш и запира во фазата на обезбедување на потребниот број на ученици кои имаат интерес да следат ваква настава. Исто така, спори се и понатамошните постапки (обезбедување на согласност од органот надлежен за образование во земјата на престој, обезбедување на простор и сл.), а понекогаш и целата иницијатива тука прекинува.

⁴² Законот за основното образование (Службен весник на Република Северна Македонија број 103/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 42/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/17) и Правилник за начинот и постапката за избор на наставници кои изведуваат настава на мајчин јазик за децата на граѓаните на Република Македонија кои престојуваат во странство (бр.10-1517/1 од 8.4.2017) и Правилник за утврдување на плата и трошоци на кои има право наставникот за основно образование за вршење на воспитно-образовна дејност за децата на граѓаните на Република Македонија кои престојуваат во странство (број 20-6260/1 од 28.3.2016 година).

Според податоците на МОН за учебната 2017/2018 година беа ангажирани 13 наставници, а дополнителна настава посетуваа 722 ученици во три земји: Германија 430 ученици (290 на македонски и 140 на албански јазик); Швајцарија 180 и Словенија 112 ученици (македонски јазик).

Програми за изучување на мајчиниот јазик - Наставата се изведува според нов наставен план и програма изготвена од Бирото за развој на образованието (БРО) во 2013 година, а усвоена од МОН. Наставната програма по мајчин јазик и културно наследство, за образование на децата во странство се реализира во три фази (прва фаза I, II, III одделение, втора фаза IV,V,VI одделение и трета фаза VII, VIII, IX одделение). Предвиден е фонд од 3 часа неделно, односно 108 часа годишно. Фондот на часови е определен од областа и фазата во која се изучува одредена област (мајчин јазик, запознавање на околината на родниот крај, општество, географија, историја, музичко и ликовно образование).

- За потребите на оваа стратегија беше спроведено интервју со дел од наставниците кои реализираат дополнителна настава на мајчин јазик и културно наследство во дијаспората со цел да се согледа дали постојната наставна програма ги задоволува потребите. Врз основа на нивното искуство може да се констатира следното:
- Не постојат наставни планови и наставни програми за учениците од другите заедници по предметите албански, турски и српски јазик како мајчин јазик;
- Во наставната програма недостасуваат содржини на ниво на прво одделение (прва фаза). Учениците не треба веднаш да се описменуваат, бидејќи многу често немаат никакви предзнаења за мајчиниот јазик. Затоа е потребно збогатување на реченичниот фонд на учениците и правојорот, односно поголема застапеност на кратки текстови, со кои наставниците ќе развиваат вештини за правилна артикулација на гласови, поврзување на зборови и реченици, развивање на слухот за мајчиниот јазик;
- Недоволно се застапени содржини за стекнување на вештини за правилно и убаво пишување (т.н. краснопис), за учениците од второ и трето одделение од првата фаза;
- Нема можност да се поделат учениците по фази, не според возраста, туку согласно предзнаењата за мајчиниот јазик;
- Постојат теми во предметите историја и географија кои учениците тешко ги усвојуваат;
- Наставниците сметаат дека е потребна поголема застапеност на предметот музичко образование за кој учениците покажуваат голем интерес.

Во најава се реформи на основното образование во Република Северна Македонија. Со наставниот план и наставните програми за првата фаза се предвидува намалување на фондот на часови и спојување на предмети во новоименувани предмети. Така, ликовно и музичко образование да се спојат во еден предмет - Уметност, а предметите општества и природни науки во еден предмет - Светот околу нас. Овие промени би требало да се применат и во наставната програма за децата во странство.

Учебници за изучување на мајчиниот јазик - Правилникот за начинот и постапката за избор на наставници предвидува МОН да обезбедува учебници за сите ученици. Според

досегашната пракса во дијаспората се испраќаат учебници од залихите на бесплатните учебници кои педагошката служба ги обезбедува за основните училишта во земјата. Тие покриваат содржини предвидени во наставната програма за дополнителна настава на мајчин јазик за децата во дијаспората.

Освен МОН и Агенцијата за иселеништво преку својата издавачка дејност обезбедува учебници за децата во дијаспората. Таа објавува книги на автори кои имаат искуство во реализирање на дополнителна настава на мајчин јазик за учениците во странство. Голем дел од наставниците во странство ги користат овие книги како дополнителна литература во наставата⁴³. Од Агенцијата наставниците може да добијат и географски карти на Северна Македонија, знамиња на државата и сл.

Во однос на учебниците за изучување на мајчин јазик во странство може да се идентификуваат и одредени проблеми. Не е усогласен Законот за учебници за основно и средно образование со Правилникот за начинот и постапката за избор на наставници кои изведуваат настава за основно образование на мајчин јазик за децата во странство. Во тек е постапка за измена на Законот за учебниците, со што овој проблем ќе се надмине. Освен тоа, наставниците немаат доволно дидактички материјали за работа. Потребни се географски карти, ЦД со музика (детски песни од Северна Македонија и познати композитори од ова поднебје, инструментална музика и др.) и дополнителна литература (детски списанија и сл.).

Користење на современа информатичка технологија и методи за учење на мајчин јазик на далечина - Користењето на информатичка технологија претставува една од можностите за реализирање на настава на мајчин јазик за децата во дијаспората, особено во услови на голем пораст на нивниот број и просторна дистрибуираност ширум светот. Понудата на дигитални содржини е голема, а нивната примена во дополнителната настава на мајчин јазик и културно наследство би овозможила поголем опфат на децата во странство.

Во недостаток на дигитални содржини, ќе го споменеме проектот „Учи македонски, он-лајн“⁴⁴, кој нуди учење на македонскиот јазик на далечина. Станува збор за он-лајн настава за сите заинтересирани лица, без разлика каде живеат во светот, при што учењето е од дома. Тоа е проект на физичко лице кое живее и работи во Германија, а се ангажирани наставници од Северна Македонија за одржување на оваа он-лајн настава. Наставата за изучување на македонскиот јазик може да се следи во три нивоа (со по 35 наставни часа за секое ниво) во мултимедијална училница. Учењето се реализира со најмногу 5 ученика. Замислен е како курс кој трае 9 месеци, во термини договорени со наставникот. Според постојната поставеност на овој проект заинтересираното лице може да ги следи он-лајн часовите за изучување на македонскиот јазик со одредена претплата, што значи на приватна основа и по сопствена желба.

⁴³Стојановска З, м-р Наташа, Георгиевска С, Сузана, Адамова З, м-р Благојќа, „Македонски јазик“, Агенција за иселеништво, Скопје, 2012 година. Стојановска З, м-р Наташа, Георгиевска С, Сузана, Адамова З, м-р Благојќа, Стојановска Р „Македонската литература и граматика“, Агенција за иселеништво, Скопје, 2013 година.

⁴⁴ <http://ucimakedonski.mk/Home/Online>. (Пристапено на: 17.1.2018 година).

Развивањето на методи за учење мајчин јазик на далечина, врз основа на што би се добиле валидни сертификати е проект за кој треба сериозно да се размислува. Поддршката од владините институции за вакви проекти би овозможила и поширок опфат на децата во дијаспората, посебно каде не е обезбедено изучување на мајчиниот јазик од страна на Република Северна Македонија или од државата на престој. За реализација на еден ваков проект потребно е финансирање на професори кои ќе обучуваат преку т.н мултимедијална училишница, одржување на софтвер, хранење на софтверот со дигитални содржини, како и континуирано информирање на дијаспората. Обезбедувањето на финансиски средства е еден од предизвиците на државата за развивањето на методи за учење мајчин јазик на далечина (една од можностите за поддршка на ваков проект е и јавното приватно партнерство). Друг проблем е тоа што постојните закони за основното и средното образование не нудат можност за имплементирање на ваков вид учење.

Изучувањето на мајчиниот јазик се издвојува како една од приоритетните активности во областа на образованието. Во таа насока, се издвојуваат повеќе **предизвици**: *континуиран пораст на опфатот на децата во дијаспората со дополнителна настава на мајчин јазик и културно наследство на Северна Македонија; зголемување на бројот на наставници во странство и забрзување на процесот на нивниот избор; креирање на наставни планови и наставни програми за мајчин јазик за учениците од другите заедници (по предметот Албански, Турски и Српски јазик), унапредување на постојните наставни програми за дополнителна настава на мајчин јазик и културно наследство за децата во дијаспората и отстранување на идентификуваните слабости на овие програми; обезбедување доволно дидактички материјал за наставниците кои изведуваат настава за основно образование на мајчин јазик за децата во странство; согледување на можностите за користење на современа информатичка технологија и методи за учење мајчин јазик на далечина, како претпоставка за поголем опфат на децата во дијаспората.*

б) Вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Република Северна Македонија

Во делот на образованието државата треба континуирано да ги унапредува условите за вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Република Северна Македонија.

Основно образование - На децата на граѓаните на Северна Македонија кои престојувале во странство и се вратиле во земјата каде што го започнуваат или продолжуваат основното образование, основните училишта се должни да им помагаат во изучувањето на мајчиниот јазик. За успешно вклучување на овие ученици во основното образование законот предвидува организирање на индивидуална или групна дополнителна настава за совладување на мајчиниот јазик и надоместување на знаењето од одредени наставни предмети. Законот предвидува подготвителната настава за овие ученици да трае најмногу една година, а се изведува според програма што ја изготвува Бирото за развој на образованието, а ја утврдува министерот.

Средно образование - Запишувањето во средните училишта се врши по пат на конкурс кој го објавува МОН во средство за јавно информирање најдоцна до 31 март. Законот за средното образование⁴⁵ предвидува лице кое завршило основно училиште во странство да може да се запише во средно училиште, но со претходна нострификација на свидетелството.

Високо образование - Согласно Програмата за остварување и развој на дејноста во студентскиот стандард, за студентите со потекло од Република Северна Македонија кои живеат на Балканскиот Полуостров се обезбедува стипендија, сместување, социјално и здравствено осигурување, патни трошоци и авионски билет.

Во контекст на образованието на децата и младите од дијаспората, значајно е да се укаже и на можностите за размена на ученици и студенти, која согласно програмите на Националната агенција за европски образовни политики и мобилност се ограничува само на европските држави. Таа се реализира со поддршка на европските фондови Erasmus+ Comenius (се однесува на учениците), Erasmus+ Leonardo Da Vinci (за средното стручно образование), Erasmus+Erasmus и Erasmus+ Erasmus Mundus (за студентите од дипломски и постдипломски студии).

Реализацијата на споменатите активности за вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Република Северна Македонија денес се соочува со одредени проблеми. Имено, не е изработена програма за организирање на индивидуална или групна дополнителна настава за совладување на мајчиниот јазик и надоместување на знаењето од одредени наставни програми за децата кои престојувале во странство и се вратиле во земјата, а го продолжуваат основното образование. Потребна е поголема поддршка на наставниците кои имаат обврска да реализираат дополнителна настава за учениците од основното образование кои се вратиле во земјата, во вид на обуки за наставниците, помошни материјали за нивната работа итн. Ваков вид на поддршка не е предвиден за учениците во средното образование кои имаат интерес да го продолжат своето образование во Северна Македонија. Нема промоција на средните училишта и на системот за средно образование пред дијаспората, а не постојат ниту стипендии за учениците од дијаспората.

Освен тоа, треба да се работи на промоција на европските образовни програми за размена на ученици со фокус на нашите ученици во дијаспората. Во таа насока, неопходно е развивање на механизми и пракса за размена на ученици и студенти (со претходно признавање/еквиваленција на стекнатото образование од последната учебна/студиска година во државата каде е стекнато образованието). Оваа размена може да се реализира и на средина на учебна година, односно нема да го обврзува ученикот да остане цела учебна година или да почне со почетокот на учебната година и да се врати во својата држава по завршување на учебната година во државата каде престојува. Резултатите од постигнатиот успех треба да се признаваат во матичната држава каде што ученикот/студентот се враќа

⁴⁵Закон за средното образование („Службен весник на РСМ“ број 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 40/03, 42/03, 67/04, 55/05, 113/05, 35/06, 30/07, 49/07, 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 42/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/17).

за да го заврши образованието. Еден од условите за реализација на оваа размена треба да биде ученикот/студентот да ја учи истата струка на која е запишан во матичната држава.

Во однос на вклучувањето на децата и младите од дијаспората во образовниот процес во Република Северна Македонија може да се издвојат следните **предизвици**: *воспоставување евиденција на запишани и завршени/дипломирани ученици/студенти од дијаспората во Северна Македонија; создавање претпоставки за поголема вклученост на младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Северна Македонија; промоција на европските образовни програми за размена на ученици, со фокус на нашите ученици во дијаспората и развивање на механизми и пракса за поголема мобилност на учениците и студентите; реализација на заеднички проекти на македонски училишта и училишта во земјите на престој во кои учат млади од дијаспората.*

в) Признавање на дипломи на младите од дијаспората

Во услови на постојан пораст на бројот на младите кои стекнуваат основно, средно и високо образование во странство се понагласена е потребата за унапредување на постапките за признавање на нивните свидетелства/дипломи. Учениците од дијаспората, државјани на Република Северна Македонија, кои во странство завршиле основно образование или некое одделение од основното воспитание и образование и оние кои завршиле средно образование или одделна година од средното образование, имаат право да бараат признавање на свидетелството, дипломата, односно нострификација или признавање на еквиваленција согласно позитивната регулатива во оваа област, доколку со меѓународните договори не е поинаку одредено (Закон за основното образование и Закон за средното образование).

Во Законот за високото образование се пропишани начинот на еквиваленција и признавањето на високообразовните квалификации. Законската регулатива за нострификација, еквиваленција и признавање на високообразовни квалификации на свидетелства и дипломи од завршено образование во странство е добра рамка, која создаде добра и ефикасна пракса за признавање на стекнатите компетенции на студентите⁴⁶. Со усвојувањето на новиот Закон за високото образование⁴⁷ дополнително е олеснета постапката за признавање на странски високообразовни квалификации, со тоа што пред нострификација на дипломата за завршено високо образование во странство, не мора да се нострифицира дипломата за завршено средно образование во странство (се однесува за повратници кои средното и високото образование го завршиле во странство). Оттаму, во однос на постапките за признавање на свидетелствата/дипломите на децата/младите од дијаспората останува предизвикот за доследна имплементација на новата регулатива.

⁴⁶Закон за високото образование („Службен весник на РСМ“ број 35/08, 103/08, 26/09, 83/09, 99/09, 115/10, 17/11, 51/11, 123/12, 15/13, 24/13, 41/14, 116/14, 130/14, 10/15, 20/15, 98/15, 145/15, 154/15, 30/16; 127/16, 82/18).

⁴⁷Член 195 од Законот за високото образование, („Сл. Весник на РСМ“ бр. 82/2018 од 8 мај 2018)

2. Воспоставување соработка со научната дијаспора

Порастот на емиграцијата на младите и на високообразованите кадри во последната деценија, меѓу другото, услови постојан и сигнификантен пораст на бројот на научници во странство по потекло од Северна Македонија. Тоа го потврдуваат резултатите од истражувањето во проектот „Научната дијаспора од Република Македонија“⁴⁸ и сознанијата за се поголемиот број на наши научници на престижни универзитети и истражувачки центри ширум светот.

Со емпириското истражување во рамките на проектот „Научната дијаспора од Република Македонија“, беа идентификувани 150 македонски научници коишто престојуваат и активно работат во странство. Во текот на истражувањето беше воспоставен контакт со 85 лица, од кои 68 доктори на науки и 17 магистри (во фаза на подготовка на докторски дисертации). Врз основа на анализата на нивните биографии беа добиени значајни сознанија за особеностите и профилот на македонската научна дијаспора⁴⁹. Во однос на образовното ниво тоа покажа дека во времето на заминувањето од земјата само 5 лица биле доктори на науки, 7 со завршени магистерски / специјалистички студии, а 32 лица со завршени додипломски студии. Оттаму, 41 лице или безмалку половина од 85-те идентификувани научници заминале како средношколци, односно високото образование (прв, втор и/или трет циклус на студии) го завршиле во странство. Врз основа на овие податоци може да се заклучи дека не станува збор за емиграција на научници, туку за интелектуална емиграција и миграција на млади лица заради школување/студирање во странство, а кои имаат потенцијал и predispozicii за научно-истражувачка работа. Во поглед на земјата на престој најголем дел од 85-те доктори на науки и магистри престојуваа во САД, а од другите земји се издвојуваат: Обединетото Кралство, Австралија, Италија, Франција, Холандија и Швајцарија. Систематизацијата на податоците за белегот научно подрачје (според Меѓународната Фраскатијева класификација), пак, покажа дека најголем број од нив се од областа на техничко-технолошките, медицинските и општествените науки, а релативно помалку од природно-математичките, хуманистичките и другите науки. Информациите за научно-истражувачката активност, пак, потврдија дека тие имаат изработено и објавено импресивен број на научни трудови. Освен тоа, добиле значајни признанија, членуваат во престижни научни асоцијации, а имаат регистрирано и голем број свои патенти.

Обемот на научната дијаспора денес тешко би можел прецизно да се утврди. Во недостиг на официјални податоци во земјата, одредени сознанија даваат странските извори на податоци. Така на пример, со анкетното истражување на општините во САД, во периодот 2011-2015 година, идентификувани се 39263 лица кои се изјасниле како Македонци, а се

⁴⁸ Научната дијаспора од Република Македонија (Верица Јанеска - редактор, група автори), Универзитет „Св Кирил и Методиј“, Економски институт-Скопје, 2014 година. Во книгата се претставени резултатите од проект кој беше реализиран во 2012 година, а финансиран од интегративните функции на УКИМ.

⁴⁹ Студијата дава сознанија за демографските и социо-економските белези на македонските научници во странство, местото на потекло, времето на заминување, земјите во кои престојуваат, процесот на образование, научното поле/област на делување, професионалната ангажираност, достигнувањата во научноистражувачката работа.

постари од 25 години.⁵⁰ Од нив 23223 лица се со високо ниво на образование⁵¹, од кои 3080 магистри и 728 доктори на науки.

Овие податоци потврдуваат дека денес Северна Македонија има респектабилна научна дијаспора во САД. Со оглед на интензитетот на интелектуалната емиграција во последните години, на среден и подолг рок таа континуирано ќе се зголеμουва.

Создавањето на научната дијаспора првенствено е условено од ограничените можности за вработување на научен подмладок на високообразовните институции и во истражувачките центри на компаниите, како и малите средства кои се издвојуваат за финансирање на науката во Република Северна Македонија. Речиси запреното создавање на научен подмладок и стареењето на научниот кадар неповолно влијаат врз развојот на научно-истражувачката дејност во земјата со долгорочни последици и импликации во различни домени.

Во вакви околности потребата за воспоставување соработка со научната дијаспора е од исклучително значење. Таа би можело да се разгледува од два аспекти. Првиот се однесува на придобивките од поединците или „brain gain“ од претставниците на научната дијаспора, кои би вклучувале различни ангажмани на овие научници – како визитинг професори, истражувачи на проекти итн. Вториот аспект, пак, се однесува на институционалната соработка на домашните академски и други институции со институциите каде работат претставници на македонската научна дијаспора, како и програми за мобилност помеѓу институции (земји) во насока на воспоставување на одржлива соработка во различни научни области.

Успешната реализација на двата аспекта е детерминирана од мапирањето на научната дијаспора и нејзиното вмрежување со научниот кадар во Република Северна Македонија. Тоа претпоставува создавање на база на податоци и платформа преку која универзитетите и научните работници во земјата ќе имаат можност да се вмрежуваат и соработуваат со нашата научна дијаспора во насока на унапредување на социо-економскиот развој и на научната дејност во земјата. Тоа ќе претставува добра основа за вклучување на научната дијаспора во образовниот процес на универзитетите во земјата, што претставува одличен механизам за зголемување на квалитетот на високото образование и научно-истражувачката работа на факултетите. Процесот на вклучување на научната дијаспора во образовниот процес претпоставува двонасочна академска мобилност на научните кадри и директен пренос на стекнатите знаења, современа дидактичко-методска поставеност на наставата во високото образование, современи истражувачки пристапи, комплементарно креирање на современи студиски и предметни програми. Од не помало значење е соработката на научната дијаспора и високообразовните институции при реализација на научно-истражувачки проекти (во земјата и во странство), што би придонело за развој на науката и научните достигнувања во функција на решавање на проблеми во различни области.

⁵⁰ https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_15_SPT_B15002&prodType=table (Пристапено на 15.02.2018 година)

⁵¹ Вишо и високо образование, магистри и доктори на науки.

Во Република Северна Македонија активен е порталот **Наука МК**, кој е проект на МОН, а опфаќа систем за евиденција на научно-апликативните активности (проекти и трудови) на сите научници во земјата.⁵² Во процесот на воспоставување на соработка со научната дијаспора, порталот **Наука МК** ќе овозможи дисеминирање на информации за можностите за заедничка соработка и размена на искуства на нашите научници во земјата и во странство.

Од аспект на воспоставување на соработката со научната дијаспора, како најзначајни **предизвици** може да се издвојат: *формирање на Центар за дијаспора; континуирано мапирање на научната дијаспора, како претпоставка за воспоставување на соработка со научниците од земјата; креирање на платформа (функционална база на податоци) за вмрежување на научната дијаспора и научните кадри во земјата во различни области; вклучување на научната дијаспора во образовниот процес на високообразовните институции во Северна Македонија; соработка на научната дијаспора и на високообразовните институции при реализација на научно-истражувачки проекти во различни области.*

3. Соработка на младите од земјата и дијаспората

Денес надвор од земјата се наоѓа релативно голем дел од младото население на Република Северна Македонија⁵³. Неговиот обем е условен како од емиграцијата, така и од континуираниот пораст на втората и третата генерација поради претежната застапеност на трајните иселувања. Поради тоа тешко би можел да се квантифицира обемот на младото население во странство. Одредени сознанија даваат странските извори на податоци за одделни региони и земји во светот.

Според податоците на Еуростат за 2016 година, во европските земји на прием се идентификувани околу 70000 граѓани на Република Северна Македонија на возраст од 15-29 години и во споредба со состојбата во 2007 година нивниот број е поголем за околу 52%. И за младите останува констатацијата дека нивниот број во европските земји на прием е сигнификантно поголем. Нивната концентрација во одделни европски земји на престој кореспондира со просторната дистрибуција на вкупниот миграциски контингент. Така, во 2016 година најголем дел од нив (56686 лица или 81,3%) престојуваат во Германија, Италија и Швајцарија, а сигнификантен е нивниот број и учество во Австрија и Словенија (8297 лица или 11,9%). Од аспект на промените во возрастната структура на младите може да се констатира дека во 2016 во однос на 2007 година најголем пораст бележат оние од 15-19 години (56,5%) и 20-24 (54,3%), а релативно помал е порастот на возрастната група 25-29 години (47,4%). Независно од ваквата динамика застапеноста на одделните возрастни групи останува речиси иста и во 2016 година респективно изнесува: 26%; 33,3% и 40,7%.

⁵² Апликацијата овозможува евиденција на сите научни и образовни активности на научниот и наставниот кадар на јавните научно-образовни установи. Порталот има за цел да ги направи достапни резултатите од истражувањата и генерирањето идеи за нови научни истражувања за јавниот и приватниот сектор, да овозможи поедноставна достапност и увид на научните достигнувања на пошироката јавност, како и вклучување во градењето на механизми за промоција на етичката димензија на истражувањата.

⁵³ Според дефиницијата во Националната стратегија за млади 2016-2025, како млади лица се сметаат оние на возраст 15-29 години. Оваа дефиниција во светски рамки не е универзална. На пример, на европско ниво програмата Млади во акција се однесува на лицата на возраст од 15 до 30 години.

Освен во европските земји денес релативно голем број млади по потекло од Северна Македонија престојуваат и во прекуокеанските земји. Споменатото анкетно истражување на општините во САД покажува дека во периодот 2011-2015 година, во оваа земја престојувале 12602 млади лица (15-29 години) кои се изјасниле како Македонци. Од нив 3705 лица од 15-19 години, 3952 од 20-24, а 4945 лица од 25-29 години⁵⁴.

Резултатите од истражувањата во последната деценија покажаа дека миграцискиот потенцијал на младите во Северна Македонија беше и остана мошне голем. Едно анкетно истражување (спроведено на примерок од 3607 испитаници), покажа дека 45,5% од нив во наредните 10 години се гледаат надвор од земјата. До слични резултати доаѓа и Студија за младите во Република Македонија во 2013 година⁵⁵, според која 53% од младите испитаници размислуваат (31%) или се решени (22%) да заминат од земјата. За нив најпосакувани дестинации се земјите од Западна Европа (55%), САД и/или Канада (25%). Невработеноста, финансиските проблеми, квалитетот на образованието, квалитетот на живот се дел од причините за иселувањето на младите.

Во документите/политиките кои се однесуваат на младите, прашањата за миграцијата и за соработката со младите во дијаспората речиси и да не се предмет на опсервација. Во Акцискиот план за 2016 и 2017 година⁵⁶ за реализација на Националната стратегија за млади 2016-2025, соработката со дијаспората е идентификувана во областа „Вработување и поддршка пред вработување“. Притоа, меѓу другото, се предвидува стипендирање на студенти на додипломски, постдипломски и докторски студии на универзитети во земјата и во странство. МОН и Владата доделуваат стипендии за студии во странство, но нема евалуација на ефектите од овие програми. Истражувањето - Мобилност на студенти и академски кадар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, покажува дека МОН не води евиденција за бројот на студентите од странство кои студираат во Северна Македонија, ниту за нашите студенти во странство. Ваква статистика нема ни Државниот заводот за статистика. Тоа во голема мера го отежнува воспоставувањето на соработка со младите.

Во 2016 година на Самитот за Западен Балкан во Париз премиерите на Северна Македонија, Србија, Црна Гора, Албанија, Босна и Херцеговина и Косово потпишаа Договор за воспоставување на канцеларија за младинска соработка, која има за цел да обезбеди мобилност на младите во земјите од Западен Балкан. Регионалната канцеларија за младинска соработка за Западен Балкан со седиште во Тирана формално започна со работа во 2017 година. Во поглед на мобилноста студентите и академскиот кадар на високообразовните институции, според истражувањето - Мобилност на студенти и наставен кадар од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“⁵⁷ објавено во 2015, УКИМ има склучено договори за

⁵⁴https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_15_SPT_B15002&prodType=table (Пристапено на 15.2.2018 година)

⁵⁵ Д-р. Марија Топузовска-Латковиќ и др., Студија за младите во Република Македонија 2013, ФЕС - Скопје, 2013 г.

⁵⁶ Акциски план за 2016 и 2017 година за спроведување на Национална стратегија за млади 2016-2025 година, http://arhiva.vlada.mk/registar/files/Akciski_plan_2016-2017_za_realizacija_na_NSM_2016-2025.pdf (Пристапено на 15.2.2018 година)

⁵⁷ Божиновска М., Јаксановски О., Мирчевска М., Мобилност на студенти и наставен кадар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, МОФ, Скопје, 2015 година.

соработка со 102 универзитети од 33 држави⁵⁸. На младите, студентите и академскиот кадар им се достапни програми за мобилност поддржани од странство, како што се европските програми: Еразмус, СЕЕПУС, BASILEUS, JoinEUsee>PENTA, EUROWEB, ERAWEB, како и Чивнинг, DAAD, Фулбрајт и други.⁵⁹

За младите кои се родени и живеат во дијаспората, постојат неколку програми за нивно поврзување со своите корени („Родум од Македонија“, програма на МЦМС и ОМД, „Летно бизнис патување“, програма на Македонија 2025). Станува збор за релативно нови и мали програми иницирани од граѓански организации за кои сè уште не се обезбедени стабилни извори на финансирање. Голем дел од младите со македонско потекло кои живеат во странство, ретко или никогаш не ја посетиле Република Северна Македонија. Оттаму, треба да се согледаат можностите за имплементација на пошироки активности за поголем опфат и почест престој на младите од дијаспората во Северна Македонија (преку размена, семинари, летни школи, волонтерски активности, културни активности и др.). Притоа, треба да се разгледа и можноста за воведување на престој на млади од дијаспората во семејства на свои врстници во земјата. Дел од младите во дијаспората од Северна Македонија се високо профилирани во општествата каде работат како дел од граѓанскиот сектор и високообразовните институции. Вмрежувањето на овие млади луѓе во неформален клуб на млади амбасадори или млади од дијаспората, може да претставува начин да се поттикне врската и соработката со младите во Северна Македонија.

Континуираното проширување и унапредување на условите за комуникацијата на младите од земјата и од дијаспората е битен предуслов за нивно запознавање и воспоставување на соработка во различни домени, како и за зачувување на државниот и културниот идентитет на младите во дијаспората. Со оглед на големиот и растечки број на младите кои престојуваат надвор од земјата, потребата за зголемено внимание на соработката со младите од дијаспората е неспорна. Во таа насока, се наметнуваат следните **предизвици**: *воспоставување и континуирано унапредување на комуникацијата на младите во земјата и во дијаспората (воспоставување соработка меѓу младински организации; реализација на летни програми на школи и универзитети; размени со престој кај семејства-домаќини и др.); воспоставување на програми за престој на млади од дијаспората во Северна Македонија (летна пракса и волонтерство за младите од дијаспората); креирање на програми за неформално образование на младите од дијаспората во Северна Македонија; формирање на младински клуб на дијаспората како советодавно тело за институциите, креирање на политики, врска меѓу младите од Северна Македонија и дијаспората.*

⁵⁸ Од нив најголем дел се од САД (11), Италија (9), Руска Федерација (7), Босна и Херцеговина (6). Факултетите на УКИМ во просек имаат склучено по 9 вакви билатерални договори за соработка.

⁵⁹ Во периодот од 2015 до 2016 година над 2500 лица учествувале во студентски, академски и младински размени преку Еразмус+. Фактограф за Северна Македонија на ЕУ, 02/2018 година (europa.eu/rapid/press-release_IP-18-561_en.htm).

ЧЕТВРТ СТОЛБ – КУЛТУРНИ ВРСКИ, КУЛТУРЕН ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Воспоставувањето на културни врски и зачувување на културниот идентитет и културното наследство на дијаспората е еден од четирите приоритети на Владата во развојот на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Ваквата определба е условена од континуируваниот пораст на дијаспората во делот на културните работници и уметници ширум светот, посебно врз основа на порастот на емиграцијата на уметници и културни работници во последните децении, како и од стратешкото значење на зачувувањето на културниот идентитет на дијаспората. Дијаспората во областа на културата денес има битно поразлично значење и форми. Во контекст на глобализацијата, уметниците, како и другите луѓе во движење, имаат различни мотиви (желба за стекнување нови искуства, личен развој, уживање на културната различност и др.). Оттаму, дијаспората може да биде посредник помеѓу различните општества, носител на хибридна плуралност и посредни идентитети.⁶⁰ Во тој контекст, при соработката со дијаспората се идентификуваат неколку насоки на дејствување, но со битно променет фокус и принципи на соработка. Имено, таа треба да биде насочена кон поголем реципрочитет на државата и на дијаспората во однос на идентификуваните сегменти на соработка во областа на културата и структурна поддршка на институциите, граѓанските организации, поединците.

Соработката на културните работници и уметници од Република Северна Македонија и од дијаспората треба да се базира на јасни, принципиелни и професионални критериуми. Политиката на добрососедство, регионалната соработка, како и вклученоста во европските и прекуокеанските културни текови во делот за култура ќе биде операционализирана во соработка и координација со Министерството за култура, МНР, односно мрежата на амбасади и конзулати, Агенцијата за иселеништво, локалната самоуправа, организациите од дијаспората, поединци (културни дејци и уметници) и други релевантни чинители. Во оваа смисла, општите насоки на делување подразбираат иницирање на промени во севкупното разбирање на институциите во земјата и на дијаспората во современиот контекст на културни практики, што ќе придонесе за градење на отворена, разновидна, интегрирана културна сфера и општество. Уметничките, кураторските и културните практики треба да бидат засновани врз концептите и субјективитетот на дијаспората во насока на зголемување на можностите за продукција на професионални уметници од дијаспората, како и поттикнување инклузивна, дијалозна и разновидна соработка и мобилност на културните оператори кои работат на прашања од дијаспората.

1. Промоција на културата и зачувување на културниот идентитет

Унапредувањето на постојните состојби во делот на промоцијата на културата и зачувувањето на културниот идентитет на дијаспората претпоставува континуирани и диверзифицирани активности. Тоа ја наметнува потребата за проширување на постојните

⁶⁰ From *Diaspora to diversities*, Publication *Diaspora to Diversities*, 2015/2017, p. 51-52

и воспоставување на нови форми на соработка во различни области, потоа продлабочена соработка на субјектите од областа на културата во земјата и на претставници /организации од дијаспората, како и зголемен број на заеднички манифестации и проекти.

а) Соработка меѓу институции, граѓански организации и поединци од областа на културата во Северна Македонија и на организации / претставници од дијаспората

Институциите од областа на културата од Република Северна Македонија во своите годишни програми, кои се поддржани од Министерството за култура, меѓу другото, предвидуваат и промотивни активности на македонската култура надвор од земјата. Сепак, обемот на овие активности досега беше релативно мал и истите се реализираа само во соработка со соодветни институции во неколку градови во странство, вклучително и оние каде престојуваат поголем број граѓани на Северна Македонија. Притоа, соработката со дијаспората во областа на културата беше мала и се сведувааше само на индивидуални контакти.

Во контекст на соработката во областа на културата значајно е да се нагласат активностите на Секторот за меѓународна соработка и соработката со УНЕСКО на Министерството за култура, преку мрежата на културно-информативните центри (КИЦ) на Република Северна Македонија во странство. Во центрите во Њујорк и во Софија, Министерството за култура досега има поддржано над 300 проекти.⁶¹ Македонскиот културен центар во Њујорк е отворен во септември 2004 година.⁶² Досега во Центарот се реализирани голем број проекти на уметници од Северна Македонија, проследени од многубројна публика, вклучително и припадници на дијаспората. Изложбите и културните настани во Gallery MC беа одбележани и рецензирани во најпознати културни списанија (Newyorker, NY Times, Time Out, Art Forum, Gallery Guide). Културно-информативниот центар во Софија е основан на 27 април 2005 година, во согласност со Законот за надворешни работи и Спогодбата меѓу Владите на двете земји.⁶³ На културните настани во Центарот се промовира македонската култура пред претставници од странски амбасади, од други странски културни центри, наши граѓани кои живеат и работат во Софија и др. Центарот има богат библиотечен фонд со над 4000 наслови, поради што голема е фреквенцијата на посетители, кои изнајмуваат книги и добиваат рекламен туристички материјал.

Меѓународната културна соработка на Северна Македонија е значаен сегмент од севкупната соработка на земјата со странство, согласно нејзините основни принципи - почитување на културната различност, отвореност кон другите култури и подготвеност за интеркултурен дијалог преку размена на културни содржини. Во таа насока се одвива и реализацијата на заеднички проекти и иницијативи како на билатерален, така и на мултилатерален план. Вообичаено, претставувањата на македонската култура се реализираат во земји кои се во фокусот на надворешната политика на Република Северна Македонија, но и земји каде има поголем број наши граѓани. Еден од приоритетите на

⁶¹ Сектор за меѓународна соработка и соработка со УНЕСКО, Министерство за култура, 2017 година.

⁶² <http://www.kultura.gov.mk> (Пристапено на 10.3.2018 година)

⁶³ <http://www.kic.com.mk/nas.htm> (Пристапено на 10.3.2018 година)

меѓународната соработка на Северна Македонија во областа на културата е интензивирање на соработката со земјите со најбројна дијаспора. Во таа насока, во изминатите години, Министерството за култура поддржа повеќе проекти.⁶⁴

Министерството за надворешни работи, согласно уставните и законските обврски, во континуитет ги поддржува иницијативите на нашите ДКП-а за афирмација на современото македонско културно творештво во странство, како и проектните идеи на граѓаните кои престојуваат/живеат надвор од земјата, во различни области и активности во културата. Стратешка определба на МНР е планирање на концепти за афирмирање на македонската култура, јазик и фолклор, како и на јазиците на заедниците кои живеат во Република Северна Македонија.

Во изминатиот период Министерството за надворешни работи поддржа проекти во областа на културата, во делот на негување на традицијата, обичаите, зачувување на мајчиниот јазик, уметноста и др. Во периодот 2013-2015 година беа поддржани повеќе проекти за отворање на *културни катчиња* во населени места со поголема концентрација на наши граѓани во странство. Тие со тек на време треба да прераснат во *центри за организирање на разни образовни и културни активности*, како и за промовирање на македонската култура и културата на заедниците кои живеат во Република Северна Македонија.

Во центрите за култура и културните катчиња, покрај редовните активности, би можело да се организира и едукација на млади преку образовни форми (факултативни секции и сл.) во кои треба да се опфатат и елементи за запознавање со рачната работа, почнувајќи од најраната возраст. За таа цел би требало да се формираат и поддржуваат *едукативни сервиси* (атељеа, студија и сл.) за директно и интерактивно учење на традиционални и современи вештини, каде практичната настава би се изведувала со помош на мајстори (занаетчии) кои ќе гостуваат од Северна Македонија. Во насока на развој на соработка со дијаспората може да се воспостави размена на кадри меѓу специјализирани центри кои вршат обука за занаети, како и редовна размена на информации, искуства и др. Координацијата на активностите може да се врши во рамките на центрите за култура и културните катчиња, а самата специјализација да придонесува за унапредување на занаетчиските струки и да овозможи стекнување квалификации и лично самопотврдување. Согласно меѓународните искуства, овие активности може да ги развиваат и аниматори за културно наследство.

Институциите во областа на културата се организирани и работат според наследени и застарени модели на управување, а нивните активности првенствено се насочени кон презентирање и афирмирање на македонската култура. Притоа, соработката со невладиниот сектор во земјата е минимална, односно остана голема бариерата помеѓу државните институции и невладиниот сектор, иако нема законска пречка за нејзино продлабочување.

⁶⁴ Тоа се: концерт на современа македонска музика со австралиски исполнители во Мелбурн, Австралија; концерти на групата „Синтезис“ во Австралија (Сиднеј, Мелбурн, Перт); реализација на повеќе концерти на Здружението на камерни хорски состави „Св. Злата Мегленска“ Торонто, Канада; гостување на Македонскиот народен театар со претставата „Прекината одисеја“ во Торонто; претставување на македонското книжевно творештво на Саемот на книгата во Гетеборг, Шведска; гостување на дуото Даутовски во Малме и Трелеборг, Шведска и др.

Во поглед на унапредувањето на оваа соработка отсуствуваат иницијативи за суштинска реформа на културниот сектор, особено во поглед на: децентрализацијата, приватизацијата, воведување на пазарни механизми во создавањето и дистрибуцијата на културните производи, користењето на алтернативни форми и извори на финансирање, реформа на системот на државното финансирање, развој на статистика и индикатори, вклучување на невладиниот сектор во процесите на одлучување, поттикнување на културните и на креативните индустрии итн. Тоа неповолно се одразува и на соработката во областа на културата со организации и поединци од дијаспората.

Врз основа на досегашните активности и постојните состојби во однос на соработката на надлежните институции, граѓанските организации и поединците од областа на културата во Република Северна Македонија и на претставниците /организациите од дијаспората може да се констатира дека евидентна е потребата за нејзино интензивирање и континуирано проширување. Во таа смисла, меѓу другото, како најзначајни **предизвици** се издвојуваат: *создавање претпоставки за утврдување посебен дел во Годишната програма на Министерството за култура за проекти со дијаспората; проширување на соработката на дијаспората со постојните и отворање на нови културни центри; отворање на нови културни катчиња во населени места со поголема концентрација на граѓани на РСМ во странство; формирање на едукативни сервиси (атељеа, студија и сл.) во културните катчиња за учење на традиционални и современи вештини, со помош на мајстори (занаетчи) од Северна Македонија.*

б) Манифестации (културни настани) во Северна Македонија и во земјите на престој / земјите од регионот во различни области

Заемната соработката во делот на промоцијата на културата и културното наследство на Република Северна Македонија и на дијаспората, во функција на зачувувањето на културниот идентитет е комплексен процес од содржински и организациски аспект. Во досегашниот период манифестациите во областа на културата од содржински аспект беа релативно ограничени и првенствено се одвиваа во насока на промоцијата на културата и културното наследство на Северна Македонија пред дијаспората, односно многу мала беше претставеноста на творбите и уметниците од дијаспората во земјата.

Здруженијата и поединците на дијаспората од земјите во Регионот се мошне заинтересирани за соработка во областа на културата, при што посебен фокус на интерес се: мајчиниот јазик, традицијата, танците и музиката, театарските престапи, литературата, кулинарството. Овие здруженија функционираат одамна и се добро организирани во матичните држави. Во овој дел има можност за интерсекторска соработка за реализација на активности од доменот на етнологијата, историјата, музиката, занаетите, кулинарството и др. Тие би се реализирале во соработка со институции како што се музеи, театри, ансамбли, бендови, граѓански организации итн.

Соработката со дијаспората во областа на културата треба да се реализира преку манифестации со кои ќе се промовираат традиционалните творечки и применети

уметности, како и преку активности за заштитата на културното наследство. Во однос на содржината на манифестациите во областа на културата заложбите треба да се темелат на културен плурализам и да се реализираат преку проекти во доменот на современата култура (театар, ликовна уметност, визуелни уметности и дизајн) и традиционални форми на културата (музика и танци, обичаи, празници, занаети, филмска дејност).

Во таа насока треба да се предвидуваат и годишните активности и промоции од областа на културата во македонските културни центри во странство. Притоа, манифестациите во организација на Министерството за култура би требало да се реализираат во координација со министерот задолжен за дијаспора во Владата на Република Северна Македонија, за да се обезбеди поголема промоција на културните друштва и уметници од дијаспората. Покрај досегашниот начин на претставување на македонската култура во дијаспората, треба да се зголеми присуството на културните дејци од дијаспората во земјата, преку реализација на индивидуални и заеднички проекти.

Воспоставувањето меѓународна соработка во областа на културата во насока на развој на културен плурализам претпоставува реализација на програми и проекти со кои би се унапредувале европските перспективи во македонската култура. Развојот на културниот плурализам имплицира воспоставување и унапредување на институционална соработка со дијаспората, во која би биле вклучени и сродни европски институции, граѓански организации и поединци врз база на размена на проекти, програми и уметници. Оттаму, од големо значење е поддршката и соработката на македонските уметници, културни експерти и менаџери од дијаспората и нивното присуство на европската културна сцена. За таа цел, би требало да бидат поддржани и финансирани проекти за меѓународна и регионална соработка (вмрежување и копродукција), за да може македонската културна и уметничка сцена да ги зголеми своите капацитети за менаџирање големи културни манифестации и да добие поголема афирмација и признание во земјата и во дијаспората.

Афирмацијата на културата и културните различности преку мултиетничка соработка со институции, граѓански организации и поединци, од земјата и од дијаспората е од особено значење во делот на зачувувањето на културното наследство и традицијата. Во овој контекст, легитимна е идејата за *ротирачки град на културата во дијаспората* и истата може да се збогати со презентација на институција во фокус секоја година, компатибилна со градот на културата. Притоа, треба да се предвиди конкретно партнерство на институција од дијаспората и локална институција, кои ќе развијат активности за двете заедници. Во развивањето на посебни програми, пак, би требало да се развие и поддржи регионален пристап (на пример, ако иселениците се од Битолскиот Регион, да се вклучат локалните институции и организации од тој регион), како и промоција и презентација на помалку афирмирана дијаспора и дијаспора која на специфичен начин сочувала автентични обичаи, дијалекти, музика и сл. Со тоа би се реализирала соработка на сите етнички заедници со заеднички манифестации во различни области: музејска дејност, библиотечна дејност, книжевно творештво, музичко-сценска дејност, театарска и филмска уметност и др.

Во делот на соработката со дијаспората за промоција на културата и културниот

идентитет преку културни настани може да се идентификуваат следните **предизвици**: континуирано зголемување на бројот на културни настани за дијаспората во организација на македонските ДКП; натамошно унапредување и проширување на постојната соработка во областа на културата на граѓанските организации и поединци од Северна Македонија, Регионот и од дијаспората со поддршка на Агенцијата за иселеништво; развој на културниот плурализам преку унапредување на институционалната соработка со дијаспората; реализација на поврзани годишни програми за културата - ротирачки градови на културата во дијаспората и во Северна Македонија; континуирана афирмација на културата и културните различности преку мултиетничка соработка на институции, граѓански организации и поединци, од земјата и од дијаспората.

v) Медиумската покриеност на културните настани во дијаспората и во земјата

Проширувањето на можностите за споделување на информации помеѓу матичната земја и организациите во дијаспората е битна претпоставка за искористување на можностите за соработка во областа на културата. Притоа, секако треба да се имаат предвид и можностите што ги даваат современите канали на комуникација преку интернет и социјалните мрежи. Со сите овие механизми треба да се постигне баланс меѓу дуалниот културен идентитет кој го поседуваат претставниците од дијаспората од земјата на потекло и земјата на престој. Програмата за медиумски известувања на дијаспората меѓу другото, треба да биде насочена кон афирмација на културата и културните различности, како и креирање на културниот амбиент (градење на културна перцепција преку едукативни емисии, но и уметничка критика како коректор на естетските вредности).

Во насока на унапредување на медиумската покриеност на среден рок би требало да се преземат активности за зголемување на бројот на споделени информации за културни настани во земјата и во дијаспората преку веб-страниците на: Министерство за култура, министерот задолжен за дијаспора, МНР, Агенција за иселеништво, како и за унапредување на медиумската покриеност на дијаспората во областа на културата преку МРТ. На подолг рок би требало да се работи на креирање на информативна веб-платформа за размена на информации со дијаспората од областа на културата. Притоа, најпрво треба да се воспостави соработка на различни субјекти: образовни институции (институти, факултети), ИТ-компани, институти за нематеријално наследство, музичари, ансамбли итн. Следни активности би биле: креирање онлајн база на литература за дијаспората, наменета за сите возрасти; креирање дигитална платформа за преслушување и преземање традиционална музика и музика во современи аранжмани, традиционални танци и документарни филмови (издаваштво и дигитална дистрибуција); креирање на виртуелни портфолија на уметници и проекти за „патувачки“ изложби; развој и промоција на културниот туризам преку организирани аранжмани за дијаспората и др.

Од аспект на медиумската покриеност на активностите во областа на културата и зачувувањето на културниот идентитет на дијаспората, како најзначајни **предизвици** може да се издвојат: континуирано зголемување на споделени информации за културни

настани во земјата и во дијаспората преку веб-страниците на: Министерство за култура, министерот задолжен за дијаспора, МНР, Агенција за иселеништво; унапредување на медиумската покриеност на дијаспората во областа на културата преку МРТ.

2. Вмрежување и партнерство на културни активности и културна промоција со дијаспората

Воспоставувањето на културни врски и вмрежувањето на институции / организации/ поединци во земјата со организации / поединци од дијаспората е една од значајните претпоставки за унапредување на соработката во областа на културата и зачувувањето на културното наследство. Ова е комплексен процес за чија реализација, меѓу другото, е неопходно создавање на претпоставки за континуирано проширување на партнерства меѓу дијаспората и матичната земја на различни нивоа. Тие може да се реализираат во различни области и на различни начини, при што најзначајни се партнерствата во делот на заедничките апликации во државната програма за култура и за финансирање заеднички проекти за културни активности и настани во земјата и во дијаспората.

Мапирањето на дијаспората од областа на културата е една од клучните претпоставки за успешно вмрежување и воспоставување на партнерство со дијаспората при реализација на културни манифестации и промоцијата на македонската култура. За таа цел неопходно е воспоставување на електронска база на податоци (платформа) за културни работници и уметници од дијаспората од различни области.

Партнерство на организации/поединци од дијаспората со институции, организации и поединци од Северна Македонија за аплицирање со проекти во државната програма за култура. - Годишната програма за финансирање на проекти од национален интерес во културата се однесува на повеќе области: издавачка дејност, драмска дејност, фолклор и музичко-сценска дејност, визуелни уметности, архитектура и дизајн, заштита на недвижното, движното и нематеријалното културно наследство, европски интеграции и меѓународна дејност. Право на учество на конкурсот имаат правни лица - установи од културата, здруженија, сојузи, асоцијации, како и физички лица. Процесот на донесување на одлуки врз основа на овој конкурс би требало да добие „копродукциска“ и „партнерска“ димензија, вклучително и на онаа помеѓу дијаспората, Владата на Република Северна Македонија и граѓанскиот сектор. Тоа претпоставува јакнење на соработката помеѓу националните институции и граѓанскиот сектор, односно копродукциско одлучување, сензибилизација, едукација, како и учество во креирање и стратешко планирање на конкретни проекти во областа на културата.

Во таа насока, неопходно е да се поттикнат културните институции во своите годишни програми да предвидуваат активности со дијаспората и заеднички да аплицираат во годишната програма за финансирање на проекти на Министерството за култура. Во годишната програма би можело да се предвиди и посебен дел (посебен фонд), за реализација на проекти во соработка со дијаспората (аналогно на фондовите за меѓународна соработка и оние за културните центри во Софија, Њујорк, Истанбул).⁶⁵

Партнерство на организации / поединци од дијаспората и на оние од земјата при користење на други извори за финансирање културни активности и настани во земјата и во дијаспората. - Станува збор за реализација на заеднички проекти со користење на средства од буџетски и вонбуџетски извори за финансирање на културни активности и настани. Во таа насока, потребна е идентификација на повеќе можни извори на финансирање, односно програми за финансирање или поддршка на културни настани преку грантови кои се реализираат со повици за предлог-проекти.⁶⁵

Можните извори за финансирање на проекти генерално можат да бидат поделени во две категории: домашни и странски извори, како и на извори на финансирање достапни за јавниот сектор, здруженија на граѓани, фондации, поединци и др. Како **домашни извори** за финансирање на проекти може да се идентификуваат: Министерството за надворешни работи; Агенцијата за иселеништво; локалната самоуправа, општините; комората и здруженија на занаетчи и др.

Странските извори за финансирање на проекти од областа на културата, првенствено се однесуваат на донаторски средства кои може да се користат за специфични намени, како на пример средства од програмата на: УСАИД, ЕУ, УНЕСКО, Светска банка и УНДП. Донаторите можат да практикуваат различни начини на соработка: јавни повици, полујавни повици, повици во повеќе фази, затворени постапки (на пример: може да се достави предлог-проект само на „покана“ на донаторот итн.). Донаторите работат со јавни повици: во определени рокови, рокови кои се постојано отворени (т.н. rolling basis) и повремени повици (зависно од потреба, расположивите средства, итн.). Од тие причини, треба континуирано да се следат активностите на донаторите и да се идентификуваат соодветните извори на финансирање за предлог проектите. Освен тоа, треба да се задржи фокусот на планираните активности согласно расположивите донаторски средства.

Останати можности за обезбедување на финансиски средства за реализација на заеднички проекти - Во насока на користење можностите за финансирање на културни настани би требало да се поттикне и развие силно партнерство помеѓу релевантни институции/ организации во земјата (амбасади, универзитети, образовни центри, културни и јазични центри, културни институции и др.) со организации од дијаспората, во координација со Министерството за култура. Од аспект на реализација на партнерство помеѓу дијаспората и Република Северна Македонија при реализација на проекти од областа на културата треба да се согледаат и можностите за финансирање на проекти преку јавно приватното партнерство, како и мобилизација на средства од фондации и приватни извори.

Во однос на вмрежувањето и воспоставувањето на партнерство со дијаспората при реализација на културни активности и културната промоција во земјата и во странство,

⁶⁵ Министерството за култура во својата годишна програма предвидува посебен фонд за меѓународна соработка и за културните центри во странство, наменет за соработка со дијаспората во областа на културата.

⁶⁶ Секој од можните извори на финансирање подразбира комплексни чекори кои содржат: дефинирање на проекти насочени во правец на истражување и решавање на релевантен проблем; јасно дефинирани цели, очекувани резултати, испорака на продукти и значајно влијание врз целната група на предлог-проектот; поврзување со претходни и тековни проекти во организацијата; обезбедена критична маса на ресурси (административни, институционални и човечки ресурси) потребни за успешна реализација на проектот и др.

како позначајни **предизвици** може да се издвојат: *мапирање на дијаспората од областа на културата; поттикнување на партнерство на институции, организации и поединци од Северна Македонија со организации/поединци од дијаспората за заеднички апликации во државната програма за култура; воспоставување партнерство на организации / поединци од дијаспората и одземјата за финансирање културни настани со користење на финансиски средства од домашни и странски извори; развој на партнерство помеѓу релевантни институции во земјата со организации од дијаспората за реализација на проекти во областа на културата, како и согледување на можности за нивно финансирање преку јавно приватното партнерство; мобилизација на средства од фондации и приватни извори за реализација на културни настани и промоција на културата во земјата и дијаспората.*

3. Негување на македонскиот јазик и јазиците на заедниците кои живеат во РСМ, како културно наследство и соработка во библиотечната дејност

а) Зачувување на јазичното наследство и промоција на јазичната култура во дијаспората

Мајчиниот јазик како културно наследство во дијаспората се пренесувал преку пишани медиуми, летни/зимски школи (кампови), поетски читања и слични манифестации, на македонски јазик и на јазиците на кои зборуваат заедниците кои живеат во Република Северна Македонија. Одржувајќи го контактот со својот народ и членувајќи во културни организации дијаспората настојува да ги одржи и негува обичаите и традицијата, како и да го зачува мајчиниот јазик. Семејството ја има главната улога во учењето и зачувувањето на мајчиниот јазик на децата и младите во дијаспората. Доколку во домот на семејството се говори мајчиниот јазик децата ќе го научат и говорат мајчиниот јазик од најмала возраст, покрај јазикот на земјата каде што престојуваат. На тој начин се негува мајчиниот јазик и се задржува интересот на младите за негово учење и зачувување. Родителите се почесто со своите деца разговараат на јазикот на државата во која живеат, поради нивното мислење дека полесно ќе можат да го совладаат јазикот на земјата на престој. Оваа појава е особено нагласена во мешаните бракови. Истражувањата во мултиетничките двојазични основни училишта во Австралија покажуваат дека учениците кои во исто време следеле настава на македонски и на англиски јазик постигнале многу подобри резултати отколку учениците кои ја следеле наставата само на англиски јазик.

Министерството за надворешни работи и Агенцијата за иселеништво години наназад организираат различни настани за дијаспората. Тенденцијата е настаните кои имаат иста тематика, да не се организираат посебно, туку да се интегрираат во еден настан во поголем формат, со поголем број на учесници.

Во насока на зачувување на јазичното наследство и промоција на јазичната култура во дијаспората како позначајни **предизвици** може да се издвојат: *зголемена едукативна кампања за семејствата во дијаспората во однос на потребата и зачувување на јазичното наследство и јазичната култура; поголем опфат на младите од дијаспората во летните/зимските школи (кампови) по мајчин јазик во Република Северна Македонија*

и нивно натамошно збогатување со културно-едукативни програми; поддршка на летни кампови (по примерот на Хрватска) во земјите на престој со побројна дијаспора и поголем број деца; заживување на постојните и отворање нови јазични центри (лекторати) во дијаспората во соработка со надлежните институции во земјата.

б) Соработката со дијаспората во областа на издавачката и библиотечната дејност

Поддршка на литературното творештво на претставниците на дијаспората како претпоставка за зачувување на јазичното наследство и јазичната култура на дијаспората е едно од значајните полиња на соработка на кое треба да се насочат идните активности. Станува збор за двоен бенефит – развој на творешките предиспозиции на дијаспората (посебно на младите) и зачувувањето на јазичното наследство.

Од аспект на зачувувањето на културното наследство особено значајни се и активностите во библиотечната дејност. Литературните друштва во дијаспората располагаат со библиотечен фонд, вклучително и со содржини на мајчин јазик од автори иселеници од Северна Македонија, кој континуирано се надополнува и обновува, а е достапен за членовите на друштвата. Освен тоа, има библиотеки во рамките на иселеничките организации кои добиваат книги од библиотеки и институции од Северна Македонија, како донации по различни основи. Основна цел на соработката во библиотечната дејност помеѓу државата и дијаспората е книгата да стане достапна до што поширока читателска публика независно од тоа дали авторите се од Северна Македонија или од дијаспората. За таа цел треба да се воспостави и континуирано да се проширува библиотечната соработка помеѓу Националната библиотека и градските библиотеки од Северна Македонија со библиотеки (национални и локални) во земјите на престој на дијаспората, како и со оние на организациите и литературните друштва во дијаспората.⁶⁷ Овие активности треба да овозможат книжевното творештво на авторите од дијаспората да стане што подостапно во библиотеките во Северна Македонија. Не е помалку значајно воспоставувањето соработка на поетските и литературните друштва во земјата и во дијаспората, како и одржување на заеднички промоции и други манифестации.

Унапредувањето на соработката со дијаспората во делот на соработката во библиотечната дејност имплицира повеќе **предизвици**: *поддршка на литературното творештво на претставниците на дијаспората како претпоставка за зачувување на јазичното наследство и јазичната култура на дијаспората; континуирано унапредување на соработката во библиотечната дејност помеѓу државата и дијаспората; зголемена достапност на литературни творби на автори од земјата и од дијаспората до што поширока читателска публика во Северна Македонија и во земјите на престој; воспоставување соработка на поетските и литературните друштва од земјата и од дијаспората и реализација на заеднички манифестации во оваа област.*

⁶⁷ Агенцијата за иселеништво континуирано испраќа книги во иселеничките организации и го помага печатењето на дела од автори – иселеници, со цел да се поттикне нивното творештво и да се пренесува мајчиниот јазик на идните генерации.

IV ЦЕЛИ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЈА ЗА СОРАБОТКА СО ДИЈАСПОРАТА

1. Ограничувања на имплементацијата на Стратегијата

Со оглед на комплексноста и специфичноста на утврдените области за соработка со дијаспората, може да се идентификуваат повеќе потенцијални ограничувања кои би влијаеле на успешната имплементација и ефективноста на оваа стратегија. Од нив како позначајни би можеле да се издвојат:

- » **Капацитетот на институциите за имплементација на Стратегијата** – Евидентно е дека Националната стратегија за соработка со дијаспората е амбициозен документ од аспект на подрачјата на делување, долготрајноста на процесот и одржливоста на активностите, од кои поголем дел покрај примарната улога имаат за цел и градење на довербата. Во релативно краток период, односно за помалку од 5 години, ќе треба да се реализираат многу активности и мерки, со променет пристап на државата кон дијаспората. Оттаму, капацитетите на инволвираните институции се клучна претпоставка за успешна имплементација на Стратегијата. Иако тие се релативно развиени, потребата за нивно натамошно градење и проширување е неспорна. Тоа произлегува од бројноста и комплексноста на мерките и активностите кои ќе треба да се реализираат, неопходноста за јакнење на капацитетите за координација со многубројните организации во дијаспората, како и на капацитетите за мониторинг на имплементацијата на активностите. Воспоставувањето на соработка со дијаспората е долгорочен процес кој претпоставува мултидимензионален пристап со континуирани активности на државните институции и по 2023 година. Оттаму, во насока на ефикасна реализација на оваа Стратегија, но и за одржливост на соработката со дијаспората, неопходно е формирање на посебна институција и/или реорганизација на постојните клучни институции во овој процес.
- » **Организираноста на дијаспората, особеностите и просторната дистрибуција на дијаспората** – Големиот број на организации на дијаспората, нивната хетерогена структура и распространетост ширум светот, претпоставува воспоставување на механизам за нивна што поголема инволвираност за ефективна реализација на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Во таа насока, неспорна е потребата од организирање на заеднички тела како координатори на многубројните организации, асоцијации, клубови и здруженија на дијаспората во одделни земји на престој. Тоа би овозможило конзистентност на нивните активности, особено на иселеничките организации во однос на релевантните аспекти од заеднички интерес во земјите на престој и при соработката со Република Северна Македонија. За таа цел, неопходно е зајакнување на меѓусебната соработка на организациите во дијаспората и поорганизиран настап во комуникацијата со надлежните институции во земјата.
- » Со оглед на хоризонталниот и интегративниот пристап на Националната стратегија за соработка со дијаспората една од клучните детерминанти за нејзина успешна имплементација е **високата координација меѓу сите засегнати страни**. Имено,

насоките на делување на Стратегијата опфаќаат широк спектар на области и голем број на засегнати страни поради што е неопходна континуирана координација на активностите и широк консензус на сите инволвирани институции и организации на дијаспората. Во таа смисла, при подготовката на Стратегијата беа инволвирани и консултирани голем број државни институции, а беа вклучени и претставници на граѓански организации и експерти во областа. Дијаспората, пак, беше вклучена преку претставници на нејзини организации во Работната група, како и преку широка консултација на организациите на дијаспората при утврдувањето на структурата и конципирањето на Стратегијата.

- » **Финансирањето на Стратегијата** – Владата на Република Северна Македонија треба да обезбеди доволно финансиски средства за успешна имплементација на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Хоризонталниот пристап на Стратегијата имплицира опфат на многу области и вклученост на голем број на институции, кои финансирањето на своите активности ќе треба навремено да го планираат и да достават информации за креирање на буџетот на Владата на Република Северна Македонија. Со оглед на хетерогеноста на подрачјата на делување секако би требало да се искористат можностите за финансирање на одредени активности со поддршка на меѓународни организации, преку реализација на меѓународни проекти, како и со искористување на различни фондови и погодности во земјите на престој.
- » **Развивањето на ефективен систем на мониторинг на имплементацијата** – Покрај координацијата, неопходно е да се воспостави и ефективен систем на мониторинг на имплементацијата на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Тоа ќе овозможи да се следи реализацијата на мерките и активностите, да се даваат навремени сигнали за евентуални пропусти и потреба за промена и/или модифицирање на одделни активности.
- » **Политичката волја** – Процесот на воспоставување на ефективна соработка на Република Северна Македонија со дијаспората е мошне комплексен и долготраен, кој во текот на неговата реализација ќе се соочува со бројни предизвици. Оттука, мошне е важно да постои висока политичка волја и подготвеност за доследна имплементација на Стратегијата. Таа треба да се базира на фактот дека надвор од земјата денес престојува повеќе од една третина од вкупното население на земјата, со голема застапеност на деца и млада популација. Тоа претпоставува испраќање на јасен сигнал за подготвеноста на Владата да преземе активности за зачувување на државниот и културниот идентитет на овие наши граѓани, како и за искористување на нивниот огромен развоен капацитет, базирано на заемен интерес и економски бенефит.

2. Стратешки цели, исходи и специфични цели

Врз основа на анализата на релевантните аспекти за дијаспората и согледувањата во рамките на четирите столба идентификувани се четири стратешки цели на Националната стратегија за соработка со дијаспората. Со оглед на комплексноста на подрачјата на делување и утврдените предизвици за воспоставување на ефективна соработка со дијаспората предвидени се повеќе специфични цели. Во табела 1 се претставени четирите

стратешки цели, нивните исходи и специфичните цели за секоја стратешка цел. Со специфичните цели се идентификувани активности за чија реализација ќе биде потребно да се конципираат конкретни мерки во Акцискиот план за реализација на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората во периодот 2019-2023 година.

Табела 1. Стратешки цели, нивни исходи и специфични цели на Националната стратегија за соработка со дијаспората, 2019-2023 година

<p>Стратешка цел 1: Унапредување на регулаторната рамка и институционалните капацитети, во насока на поголема политичка вклученост и остварување на граѓанските и социјалните права на дијаспората, во функција на градење на довербата и воспоставување на нејзина ефективна соработка со државата.</p> <p>Исход 1: Креирана сеопфатна правна и институционална рамка и создадени услови за реална политичка вклученост и полесно остварување на граѓанските и социјалните права на дијаспората, како претпоставка континуирано градење на довербата и унапредување на нејзината соработка со државата.</p>	
<p>Специфични цели</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1.1. Унапредување на регулаторната рамка и институционалните капацитети за соработка со дијаспората. 1.2. Поголема координација на државните институции, меѓу себе и со организациите на дијаспората за остварување на проактивен пристап во врска со прашања од заемен интерес. 1.3. Мапирање на обемот, демографската структура и просторната дистрибуција на дијаспората, како претпоставка за конципирање на остварливи мерки и активности за воспоставување ефективна соработка со дијаспората во различни области. 1.4. Создавање претпоставки за зголемен опфат на дијаспората во изборниот процес во делот на гласањето во странство, како битен предуслов за градење на довербата и унапредување на нејзината соработка со државата. 1.5. Континуирано информирање на дијаспората за актуелните состојби во Република Северна Македонија во функција на создавање предуслови за соработка при креирањето на владините политики за унапредување на состојбите во земјата и положбата на дијаспората. 1.6. Олеснување и забрзување на постапките при издавање на патни исправи, лични документи и друга документација на дијаспората. 1.7. Олеснување на пристапот на претставниците на дијаспората до социјално осигурување и намалување на административните препреки при трансфер на пензии.

Стратешка цел 2: Воспоставување на економска соработка на државата и дијаспората во различни области, базирана на партнерство, еднакви можности и заемна корист

Исход 2: Проширена економска соработка на државата и на дијаспората во различни области

Специфични цели

- 2.1. Унапредување и промовирање на можностите за брз, безбеден и поевтин трансфер на девизните дознаки и создавање претпоставки за нивно попродуктивно користење.
- 2.2. Создавање претпоставки за воспоставување соработка на институциите и бизнис секторот во Република Северна Македонија со претставници на дијаспората за трансфер на знаења и технологија во различни области.
- 2.3. Осознавање на потребата за извоз на македонски производи во земји/подрачја со побројна дијаспора и создавање претпоставки за воспоставување на трговски врски на македонски компании и компании (дистрибутери) од дијаспората.
- 2.4. Создавање претпоставки за поголема вклученост на бизнис-дијаспората во сите форми на инвестициски активности во земјата и поттикнување на соработка базирана на заемен економски интерес.
- 2.5. Поттикнување на дијаспора туризмот во Република Северна Македонија преку зголемување на туристичката понуда и соработка со дијаспората во областа на инвестициите во туризмот и промотивните активности.
- 2.6. Континуирано унапредување на соработката на Република Северна Македонија со дијаспората во областа на филантропските придонеси.

Стратешка цел 3: Проширување на соработката со дијаспората во областа на образованието, науката и младите.

Исход 3: Зголемена соработка со дијаспората во областа на образованието, посебно изучувањето на мајчиниот јазик, високообразовната дејност и науката, зачувувањето на културниот идентитет на младите.

Специфични цели

- 3.1. Унапредување на условите и проширување на можностите за изучување на мајчиниот јазик на децата на граѓаните на Република Северна Македонија во странство и пораст на нивниот опфат во дополнителната настава.
- 3.2. Континуирано унапредување на можностите за вклучување на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во Република Северна Македонија, како и за развивање на механизми и пракса за зголемена мобилност на учениците и студентите.

3.3. Креирање на платформа за вмрежување на научната дијаспора и научните кадри во Република Северна Македонија, како претпоставка за нејзино вклучување во високото образование и при реализација на заеднички научноистражувачки проекти во различни области.

3.4. Создавање можности за зголемена комуникација и соработка на младите од дијаспората и од Република Северна Македонија, како и нивен почест престој во земјата, како претпоставка за зачувување на државниот и културниот идентитет.

Стратешка цел 4: Воспоставување ипроширување на културните врски со дијаспората во различни области за зачувување на културниот идентитет и културното наследство.

Исход 4: Создадени претпоставки за зачувување на културниот идентитет и културното наследство преку проширување на културните врски со дијаспората во различни области

Специфични цели

4.1. Унапредување на можностите за зголемување на бројот на културни настани за дијаспората во различни области, во земјите на престој и во Република Северна Македонија

4.2. Зголемување на промоцијата на културата и културното наследство на Северна Македонија пред дијаспората и на творбите и уметниците од дијаспората во земјата.

4.3. Создавање претпоставки за проширување на соработката, вмрежување и воспоставување на партнерства на институции, организации и поединци од земјата и од дијаспората во различни области на културата.

4.4. Проширување на можностите за зачувување на јазичното наследство и промоција на јазичната култура во дијаспората.

4.5. Унапредување на соработката меѓу државата и дијаспората во областа на издавачката и библиотечната дејност.

3. Механизми за спроведување на Стратегијата

3.1. Координација од страна на Владата

Кабинетот на министерот во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора има примарна одговорност за следење на реализацијата на Националната стратегија за соработка со дијаспората, 2019-2023 година. Со оглед на хоризонталниот пристап на Стратегијата, во реализација на нејзините цели и исходи ќе бидат вклучени голем број на министерства, државни органи и институции. Имено, спроведувањето на оваа Стратегија е обврзувачко за сите министерства, државни институции и тела кои директно и индиректно спроведуваат активности поврзани со дијаспората. Покрај тоа, значајна улога ќе имаат и единиците на локалната самоуправа, локалните економско-социјални совети, како и локалните канцеларии за дијаспора кои се во процес на формирање. Успешната реализацијата на Стратегијата е неможна без активна и континуирана вклученост на организациите на дијаспората, а значајна улога и придонес ќе имаат и активностите на меѓународните организации и невладините организации. Сите министерства, институции и организации одговорни за реализација на одделни мерки и активности **еднаш годишно** ќе поднесуваат извештаи до Кабинетот на министерот без ресор задолжен за дијаспора за прогресот на нивните активности.

Координацијата на спроведувањето на Стратегијата, исто така, ќе биде во надлежност на Кабинетот на министерот во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора, со поддршка од посебно тело - Национален совет за дијаспора. Административно-техничките работи ќе ги извршува Кабинетот на министерот задолжен за дијаспора.

Кабинетот на министерот во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора ќе подготвува извештаи и ќе ја информира Владата за напредокот во спроведувањето на Националната стратегија за соработка со дијаспората на **годишно ниво**.

3.2. Координација и интеракција на Стратегијата со другите секторски политики и стратешки документи

Соработката со дијаспората треба да се воспостави во голем број области. Тоа го условува хоризонталниот пристап при конципирањето и реализацијата на Националната стратегија, како и потребата за нејзина координација и интеракција со другите секторски политики и стратешки документи во Република Северна Македонија. Во последната година беа усвоени или се во тек на подготовка голем број на политики и документи кои директно или индиректно се поврзани со дијаспората. Оттаму, при конципирањето на Националната стратегија, посебно на Акцискиот план за нејзина реализација, треба да се имаат предвид досега утврдените мерки и активности поврзани со дијаспората и/или да се сугерира инкорпорирање на вакви активности во документите кои се во тек на подготовка.

3.3. Рамка за следење и оценување на Стратегијата

Спроведувањето на Стратегијата ќе се одвива во согласност со Акцискиот план (план за

работа) за периодот 2019-2023 година, а чија реализација ќе започне во вториот квартал на 2019 година. Планот за работа ќе ги идентификува конкретните мерки кои ќе се спроведуваат во рамки на клучните активности или идентификуваните специфични цели, со утврдена временска динамика, надлежни институции и потребни финансиски средства. Активностите на Стратегијата ќе бидат реализирани од страна на инволвираните институции дефинирани во планот за работа. При подготовката на планот за работа ќе бидат земени предвид препораките на Меѓународната организација за миграции и другите меѓународни организации, искуствата и добрите практики на другите земји во однос на соработката со дијаспората.

Министерот во Владата на Република Северна Македонија задолжен за дијаспора и неговиот Кабинет ќе ја применува рамката за следење на реализацијата претставена во табела 2. Кабинетот на министерот задолжен за дијаспора на почетокот на **2021 година** ќе спроведе оценување на реализацијата на Стратегијата, со препораки за евентуални корекции / модификации на предвидените активности и мерки.

Табела 2. Рамка за следење на реализацијата на Националната стратегија на Република Северна Македонија за соработка со дијаспората, 2019-2023 година

Ниво	Резултат	Показатели
<p>Исход 1: Креирана сеопфатна правна и институционална рамка и создадени услови за реална политичка вклученост и полесно остварување на граѓанските и социјалните права на дијаспората, како претпоставка континуирано градење на довербата и унапредување на нејзината соработка со државата</p>	<p>Воспоставена правна рамка за соработката на државните институции и дијаспората;</p> <p>Создадени институционални претпоставки за подобрена и координирана работата на државните институции со надлежности во областа на дијаспората;</p> <p>Унапредени активности на македонските ДКП и на МНР во делот на соработката со дијаспората;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Анализа за потребата од Закон за дијаспора • Усвоен Закон за дијаспора на Република Северна Македонија (доколку има такви препораки); • Формирана Собраниска група за соработка со дијаспората; • Реализирана Програма за работа на Владата 2017-2020 година, во делот на дипломатска мрежа на државата; • Отворен дежурен контакт-центар на ДКП;

	<p>Подобрани стандарди на работа и зајакнати човечки и технички капацитети на Агенцијата за иселеништво</p> <p>Зголемена координација на државните институции меѓу себе и со организациите на дијаспората;</p> <p>Обезбедени податоци за обемот, демографската структура и просторната дистрибуција на дијаспората;</p> <p>Создадени услови за зголемен опфат на дијаспората во изборниот процес (гласањето во странство);</p> <p>Воспоставен систем за континуирано информирање на дијаспората за актуелните состојби и владините политики, посебно во делот на активностите од интерес на дијаспората;</p> <p>Преземени активности за унапредување на правата на дијаспората во земјите на престој и за зачувување на нејзиниот државен и културен идентитет;</p>	<ul style="list-style-type: none">• Воведени стандарди на работа за одделни активности;• Реализирани обуки на вработените• Набавена нова опрема;• Формиран Национален совет за дијаспора;• Број на одржани конзуларни денови;• Признанија за индивидуалци од дијаспората• Финансиска поддршка на проекти на дијаспората• Креирана база на податоци за дијаспората заснована на домашни и на странски извори на податоци;• Број на претставници на дијаспората кои учествувале во изборниот процес;• Функционални веб-страници на министерот во Владата на РСМ задолжен за дијаспора, МНР - ДКП и Агенцијата за иселеништво;• Број на општински канцеларии за соработка со дијаспората;• Склучени билатерални договори за правата на дијаспората;• Воспоставен механизам за следење на реализацијата на склучените договори;
--	---	---

<p>Исход 2: Проширена економска соработка на државата и на дијаспората во различни области</p>	<p>Зголемен трансфер на девизни дознаки преку официјални канали и идентификувани можности за нивно попродуктивно користење</p> <p>Создадени претпоставки за воспоставување соработка на институциите и бизнис секторот во Република Северна Македонија со претставници на дијаспората за трансфер на знаења и технологија во различни области</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Усвоени и реализирани препораки за намалување на трошоците за прилив на дознаки преку официјални канали; • Согледана потреба и воспоставена пракса за евидентирање на дознаките во изворот (Цел на дознака); • Усвоена политика за попродуктивно користење на дознаките од дијаспората (воведени нови финансиски услуги и кредитни продукти на деловните банки); • Реализиран проект за мапирање на високообразовани кадри и стручњаци од дијаспората од одделни области; • Воспоставена функционална база на податоци и нејзино промовирање во земјата и во странство; • Реализирана соработка на поединци / компании од дијаспората со државните институции и реалниот сектор; • -Реализирана соработка со стручњаци од дијаспората од областа на техничко-технолошките и медицинските науки, со поддршка на меѓународни организации
---	---	--

	<p>Идентификувани потреби и создадени претпоставки за зголемен извоз на македонски производи во земји со побројна дијаспора (развој на т.н. „носталгична трговија“) и за воспоставување на трговски врски на македонски компании и компании (дистрибутери) од дијаспората</p> <p>Зголемени инвестициски активности во земјата преку воспоставување на различни форми на соработка со дијаспората, базирана на заемен економски интерес</p>	<ul style="list-style-type: none">• Реализиран проект за согледување на потребите и можностите за извоз на македонски производи во земји со побројна дијаспора;• Креирана база на податоци за деловни субјекти во областа на трговијата;• Реализирани иницијативи за запознавање и вмрежување на бизнисмени од Северна Македонија и од дијаспората во областа на трговијата• Број на реализирани обуки на македонски претпријатија за вмрежување со дијаспората и отворање на нови пазари;• Број и обем на нови директни инвестиции на дијаспората;• Формиран Бизнис совет за дијаспора -Креиран „one-stop shop“, за поддршка и информирање на инвеститори од дијаспората;• Креирана база на податоци за бизнис дијаспората;• Идентификувани можности за реализација на проекти со јавно приватно партнерство со дијаспората;
--	--	--

	<p>Создадени претпоставки за поттикнување на дијаспора туризмот и воспоставена соработка со дијаспората во областа на инвестициите промотивните активности во туризмот</p> <p>Унапредена соработката со дијаспората во областа на филантропските придонеси</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Создадени услови за издавање на „обврзници за дијаспората“; • Воспоставен механизам за организирано делување на бизнис-дијаспората во привлекувањето на странски инвеститори; • Број на организирани и реализирани туристички пакети „Diaspora Visit“; • Број на организирани и реализирани туристички пакети за индивидуална / групна посета на младите од дијаспората; • Број на нови субвенционирани нискобуџетни летови за дестинации со побројна дијаспора; • Утврдени механизми за вклучување на организациите на дијаспората во промоција на македонскиот туризам; • <i>Формиран филантропски фонд на дијаспората за социјални иновации;</i> • Усвоени даночни и административни олеснувања за филантропски придонеси;
<p>Исход 3: Зголемена соработка со дијаспората во областа на образованието, посебно изучувањето</p>	<p>Создадени услови за поголем опфат на децата во дијаспората во дополнителна настава на мајчин јазик и културно наследство;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Годишен пораст од 5% на опфатени ученици во дијаспората во дополнителна настава на мајчин јазик;

<p>на мајчиниот јазик, високообразовната дејност и науката, зачувувањето на културниот идентитет на младите</p>		<ul style="list-style-type: none">• Број на ревидирани и нови договори за соработка во областа на образованието на децата во дијаспората;• Годишен пораст на бројот на наставници за 20% за реализација на настава по мајчин јазик за децата во дијаспората;• Број на ревидирани и усвоени нови наставни планови и програми (албански, турски и српски јазик) за наставата по мајчин јазик во дијаспората;• Обезбеден дидактички материјал за наставниците за основно образование на мајчин јазик;• Воспоставени функционални платформи за он-лајн курсеви, апликации и други дигитални алатки за изучување на мајчин јазик во дијаспората.
	<p>Создадени услови за поголема вклученост на децата и младите од дијаспората во основното, средното и високото образование во земјата и за зголемена мобилност на учениците и студентите;</p>	<ul style="list-style-type: none">• Воспоставена евиденција на запишани и завршени/ дипломирани ученици/ студенти од дијаспората во Северна Македонија;• Усвоени програми за организирање на индивидуална или групна дополнителна настава на мајчин јазик и за надоместување на знаење од одредени наставни предмети;

	<p>Воспоставена платформа за вмрежување и соработка на научната дијаспора и научните кадри во земјата во образовниот процес и при реализација на научни проекти;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Број на реализирани обуки за наставници (професори) и стручни кадри за работа со ученици/студенти од дијаспората; • Број на ученици и студенти од дијаспората кои учествуваат во европски и други програми за мобилност во РСМ; • Број на реализирани заеднички проекти на македонски училишта и училишта во земји на престој во кои учат млади од дијаспората преку Erasmus+ платформата eTwinning.net. • Формиран Центар за дијаспора • Реализиран проект за мапирање на научната дијаспора во одделни области; • Креирана на база на податоци (електронска платформа) за вмрежување на научната дијаспора и научните кадри во земјата; • Број на професори од дијаспора вклучени образовниот процес на универзитетите во земјата; • Број на реализирани заеднички научно-истражувачки проекти во различни области;
--	--	--

	<p>Зачестена и континуирана комуникација и соработка на младите од дијаспората и од земјата, во насока на зачувување на државниот и културниот идентитет</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Воспоставена платформа за комуникација и соработка на младите од дијаспората со младите во земјата; • Број на реализирани програми за престој на младите од дијаспората во Северна Македонија;
<p>Исход 4: Создадени претпоставки за зачувување на културниот идентитет и културното наследство преку проширување на културните врски со дијаспората во различни области</p>	<p>Унапредени можности за зголемување на бројот на културни настани за дијаспората во различни области, во земјите на престој и во Република Северна Македонија;</p> <p>Зголемена промоцијата на културата и културното наследство на Северна Македонија пред дијаспората и на творбите и уметниците од дијаспората во земјата;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Воспоставена Годишна програма за култура за дијаспората во Министерството за култура на РСМ • Број на нови културно-информативни центри (КИЦ) на РСМ во странство; • Реализирани годишни програми на културните центри на РСМ во светот; • Број на нови културни катчиња во населени места со поголема концентрација на граѓани на РСМ во странство; • Број на функционални едукативни сервиси (ателеа, студија и сл.) за учење на традиционални и современи вештини на дијаспората; • Број на реализирани културни настани за дијаспората во организација на македонските ДКП; • Број на реализирани проекти на Агенцијата за иселеништво во различни

	<p>Создадени претпоставки за проширување на соработката, вмрежување и воспоставување на партнерства на институции, организации и поединци од земјата и од дијаспората во различни области на културата.</p>	<ul style="list-style-type: none">• области на културата, во дијаспората и во РСМ;• Реализирани програми и проекти за унапредување на европските перспективи на македонската култура со поддршката и соработката на уметници, културни експерти и менаџери од дијаспората;• Реализација на поврзани годишни програми за културата - ротирачки градови на културата во дијаспората и во Северна Македонија;• Континуирано споделување на информации за културни настани во земјата и во дијаспората преку веб-страници и преку МРТ;• Реализиран проект за мапирање на културни работници и уметници од дијаспората од одделни области и воспоставена функционална база на податоци;• - Утврдени механизми и форми на соработка за реализација на заеднички културни настани;• - Идентификувани можности за вмрежување и воспоставување на партнерства за реализација на заеднички културни настани;
--	---	--

	<p>Проширени можностите за зачувување на јазичното наследство и промоција на јазичната култура во дијаспората</p> <p>Унапредена соработка меѓу државата и дијаспората во областа на издавачката и библиотечната дејност</p>	<ul style="list-style-type: none">• Број на реализирани заеднички проекти базирани за соработка, вмрежување и партнерство во доменот на современата култура и традиционални форми на културата;• Број на млади од дијаспората кои учествувале во школи (кампови) по мајчин јазик во РСМ;• Број на функционални постојни јазични центри (лекторати) во дијаспората;• Број на нови јазични центри (лекторати) во дијаспората;• Број на објавени книги, монографии, збирки на поезија и др. на претставниците на дијаспората;• Број на разменети книги, монографии, збирки на поезија и др. меѓу Национална и универзитетска библиотека и други библиотеки од РСМ и библиотеки на организации / здруженија, клубови, црковни општини, книжевни друштва од дијаспората.
--	---	--

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Божиновска М., Јакасановски О., Мирчевска М., Мобилност на студенти и наставен кадар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, МОФ, Скопје, 2015 година
2. Centre on Migration, Policy and Society, “Diaspora Engagement Policies: What are they, and what kinds of states use them”, University of Oxford, Oxford 2006
3. European Commission, & GVG, Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe (VT/2010/001) – Synthesis Report, June 2012
4. Global Development Network (GDN) (2009): Development on the Move: Measuring and Optimizing the Economic and Social Impacts of Migration in the Republic of Macedonia. Country Report, Скопје
5. International Monetary Fund: “Macedonia: Remittances and Economic Development, Meeting of the Inter-ministerial Group on Migration Policy”, 2014, Скопје
6. International Organization for Migration, “2013 United Nations General Assembly High Level Dialogue on International Migration and Development, IOM Position Paper”, 2013
7. International Organization for Migration, “Diasporas and development: Bridging between societies and states”, Geneva, 2013
8. International Organization for Migration, “Diasporas Development, Bridging Societies and States”, 2013
9. International Organization for Migration, “Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers”, Geneva 2006
10. International Organization for Migration, “Framework for Migration Governance”, Geneva, 2016
11. International Organization for Migration/Migration Policy Institute, “Beyond Remittances. The Role of Diaspora in Poverty Reduction in their Countries of Origin”, Washington DC, 2004
12. International Organization for Migration/Migration Policy Institute, “Developing a Road Map for Engaging Diasporas in Development: A Handbook for Policymakers and Practitioners in Home and Host Countries”, Geneva, 2012
13. International Organization for Migration/Migration Policy Institute, “Diasporas, new Partners in Global Development Policy”, Washington DC, 2010
14. Јанеска Верица, Современите меѓународни миграции, емиграцијата од Република Македонија и социо-економскиот развој, Економски институт - Скопје, 2001 година
15. Латковиќ, Д-р. Марија Топузовска и др., Студија за младите во Република Македонија 2013, ФЕС - Скопје, 2013 година
16. Mughal, A. G., Cипusheva, H., Abazi, H.: Migration, Remittances, and the Standards of Living in the Republic of Macedonia. A report based on the 2008 quality of life survey, South East European University, Tetovo, 2008
17. Народна Банка на Република Северна Македонија, “Анализа на приватните трансфери во билансот на плаќања на Република Македонија”, (Емилија Нацевска, м-р Анета Крстевска, Магдалена Петровска, Даница Уневска), Скопје 2006
18. Научната дијаспора од Република Македонија (Верица Јанеска - редактор, група автори), Универзитет „Св Кирил и Методиј“, Економски институт-Скопје, 2014 година
19. Николоски, д-р Златко, “Македонска дијаспора - клуч за развојот на Република Македонија”, Стета Графика, Скопје, 2013 година
20. Petreski, M. and Jovanovic, B. eds. Remittances and Development in the Western Balkans: The cases of Macedonia, Kosovo and Bosnia-Herzegovina. Scholars’ Press, 2013
21. Резолуција за миграциската политика на Република Македонија 2015-2020, Собрание на Република Северна Македонија, Службен весник на РСМ, бр 8 од 16.01.2015
22. Стојановска З, м-р Наташа, Ѓеоргиевска С, Сузана, Адамова З, м-р Благојка, „Македонски јазик“, Агенција за иселеништво, 2012 година, Скопје
23. Стојановска З, м-р Наташа, Ѓеоргиевска С, Сузана, Адамова З, м-р Благојка, Стојановска Р „Македонската литература и граматика“, Агенција за иселеништво, Скопје, 2013 година

24. USAID & MPI, DIASPORAS – New partners in global Development Policies, , Washington DS, 2010
25. World Bank Group, “Migration and Remittances. Recent Development and Outlook”, 2017
26. World Bank, “Remittances and Development: Lessons from Latin America”, 2008
27. World Bank, „Migration and Remittances Factbook 2016“, 3rd edtion. Washington, 2016 (DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0319-2)
28. World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016, Geneva, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016
29. Законот за основното образование, Службен весник на Република Северна Македонија број 103/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 42/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/17)
30. Закон за средното образование („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 40/03, 42/03, 67/04, 55/05, 113/05, 35/06, 30/07, 49/07, 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 42/11, 51/11, 6/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 145/15, 30/16, 127/16 и 67/17)
31. Закон за виското образование („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 35/08, 103/08, 26/09, 83/09, 99/09, 115/10, 17/11, 51/11, 123/12, 15/13, 24/13, 41/14, 116/14, 130/14, 10/15, 20/15, 98/15, 145/15, 154/15, 30/16 и 127/16).

Интернет страници:

1. www.ec.europa.eu/eurostat
2. www.emigration.gov.mk
3. www.factfinder.census.gov
4. www.moi.mk
5. www.nbrm.mk
6. www.slvesnik.com.mk
7. www.stat.gov.mk
8. www.tradingeconomics.com
9. www.ucimakedonski.mk
10. www.diaspora.gov.mk

